

Ciągłość interesu i bezinteresowności w aktywności zawodowej i ekonomicznej

Augustyn Bańka*

Uniwersytet SWPS, Katowice

CONTINUITY OF SELF-INTEREST AND SELFLESSNESS IN VOCATIONAL AND ECONOMIC ACTIVITIES

This article explains why a Latin word 'interest' (inter esse) that means 'to be in play' (Bourdieu, 2009) as well as the contradictory word 'selflessness' are crucial notions in psychology and modern economy for the understanding of the paradoxes of economic activity in times of discontinuity, instability and unpredictability of the world (DIU). The main goal of this article is to answer the question: why, contradictory to popular opinion, selflessness in business is not an oxymoron? A thesis is being forwarded that from a psychological point of view both in economic and professional activity a selfless act is not only possible but also desirable. In a reality of DIU selflessness is a necessary condition for business optimization as well as adapting one's professional development to an ever-changing reality of the labor market. It is often said that self-interest and selflessness are contradictory notions both in psychology and economy, which often leads to showing advantages and disadvantages of transferring an economic way of thinking into fields traditionally dominated by selflessness and vice versa. An example discussed in detail of a selfless field jeopardized recently by economic greed is an issue of career development as well as professional identity in the life cycle. As a result of underwent analyses this article shows a panorama of psychological conditions and consequences of self-interest and selflessness in the economic activity of a person in relation to psychological, economic and social gain.

Key words: self-interest, selflessness, identity capital, game, intuition, investment, engagement, proactivity, psychological gain, place

Koniec świata, jaki znamy, wydaje się nieunikniony. Z powodu nagromadzenia nowych zdarzeń kulturowych, technologicznych, jak też ideowych coraz mocniej dają o sobie znać marzenia ludzkości o nowej organizacji porządku świata, a jednocześnie trudności stworzenia spójnego jego wyobrażenia jako ucieleśnienia nowego ducha czasu. Wylaniający się Zeigeist składa się z faktów, znaków, przeczuć, nadziei i tryumfów różnych idei, które przewartościowując dotychczasowe wyobrażenia o otaczającej rzeczywistości zmuszają do ponownej rewizji pojęć uznanych za względnie niezmiennie, stabilne lub bezalternatywne. Do zbioru pojęć domagających się ponownego ustosunkowania się można zaliczyć bez wątpienia pojęcia interesu i bezinteresowności.

W związku z powyższym w artykule tym kierowana jest uwaga na następujące pytania. Po pierwsze, jakie są stałe mechanizmy napędowe ludzkich działań w sferze zawodowej i ekonomicznej związane, z jednej strony, z mechanizmami motywacyjnymi działającymi na bazie zasobów osobistych i społecznych, a z drugiej – na bazie mechanizmów rynkowych? Odpowiedź na to pytanie uwzględnić będzie zarówno nowe konteksty środowiskowo-cywiliza-

cyjne rozwoju zawodowego oraz działań ekonomicznych, jak i wylaniające się nowe wymiary hermenutyki ciągłości interesu i bezinteresowności w zderzeniu ze stałością dążeń ludzkich do uzyskiwania zysku. Po drugie, jakie wzorce rozwoju osobistego oraz społeczno-ekonomicznego uznaje się współcześnie za naturalne w psychologii, a jakie w ekonomii? Sugerowana odpowiedź na to pytanie w tej pracy odwołuje się do różnic w istocie efektywności ekonomicznej opartej na idei zysku materialnego i efektywności psychologicznej – opartej na korzyściach niematerialnych o charakterze indywidualno-psychicznym (np. satysfakcja, samorealizacja) oraz społecznym (np. poczucie przynależności, kooperatyzm). Po trzecie, jakie wnioski praktyczne wynikają wylaniających się współczesnych koncepcji psychologicznych, a jakie z obowiązujących doktryn ekonomicznych? Odpowiedź z kolei na to pytanie zmierza z jednej strony do udowodnienia tezy, że bezinteresowność w biznesie nie jest oksymoronom, a z drugiej strony stara się wychodzić poza banalność ogólnikowych idei, wg których bezinteresowność w biznesie to sprawiedliwy podział owoców pracy.

Przeciwieństwem ogólnikowo deklarowanej otwartości na bezinteresowność w ekonomii, czy to w formie wtórnego sprawiedliwego dzielenia zysków czy postawy odpowiedzialnego biznesu, jest pytanie o to, czy czyny bezinteresowne w biznesie mogą przynosić zyski zamiast

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Augustyn Bańka, Wydział Psychologii, Uniwersytet SWPS Katowice, ul. Techników 9, 40-326 Katowice.

augustyn.banka@swps.edu.pl

strat? Kwestia ta ma wielorakie znaczenie nie tylko dla ekonomii, ale także dla psychologii. Po pierwsze, utożsamianie w ekonomii misji działania wyłącznie z zyskiem finansowym jest dziś powszechnie akceptowaną redukcją, a jako ikona liberalizmu i wolności rynkowej jest przenoszona coraz szerzej w sferę psychologicznych dążeń i zadań rozwojowych człowieka w obszarze pracy oraz aktywności zawodowych. Jednak jak słusznie wskazywał John Meynard Keynes, ekonomia, podobnie jak psychologia, jest nauką moralną bowiem nawet wtedy, gdy obraca się w sferze spekulacji finansowych (Toporowski, 2010), to i tak zajmuje się introspekcją i wartościami, motywami i oczekiwaniami, nadziejami i niepewnościami. Zarówno w psychologii, jak i w ekonomii badanie i uzasadnianie wartości ludzkich zachowań nie może opierać się wyłącznie na pozytywnej logice racjonalnej, bowiem zachowaniami ludzkimi rządzi logika psychologiczna, której główną cechą jest rozmyty charakter procesów umysłowych (Schneider, 2001; Noworol, 2013).

Efektom rozpychania się w świadomości społecznej ekonomicznego paradygmatu zysku jako korelatu wolności jest m.in. to, że w psychologii pracy i rozwoju zawodowego idea bezinteresowności została zepchnięta na margines. Pod wpływem lansowanych przez ekonomicznych guru i laureatów nagrody Nobla mnóstwa pozornie logicznych prawd w rodzaju tego, iż „nie ma darmowych lunchy”, również w psychologii kategorię bezinteresowności przefiltrowuje się przez ducha racjonalności, a więc z przymrużeniem oka. W dobie końca i zagłady pracy (Rifkin, 2001) i wyłaniania się nowej ekologii życia człowieka, której symbolem jest zamiana pracy wytwórczej na biznes (Lipińska i Grobelny, 2014), można sobie kpić z powagi bezinteresowności, ale uniwersalne pytania Platńskiego Fajdrosa „dokąd idziemy?” i „gdzie jesteśmy?” powracają i nabierają nowej aktualności. Dlatego też w dalszej części artykułu przeanalizowane zostaną kwestie interesu i bezinteresowności w perspektywie: 1 – diagnozy cywilizacyjnej narodzin nowej rzeczywistości 3N (nieciągłości, nieprzewidywalności i niestabilności), 2 – diagnozy psychologicznej konsekwencji stwarzanej przez rzeczywistość 3N nowej ekologii życia i rozwoju człowieka, oraz 3 – diagnozy ekonomicznej skutków zawężenia działań człowieka do zysku materialnego.

UWARUNKOWANIA INTERESU I BEZINTERESOWNOŚCI W PSYCHOLOGII I EKONOMII

Słowo „interes” oznaczające w języku polskim również „biznes” pochodzi od łacińskiego *inter esse*, co znaczy „być w grze” czyli uczestniczyć w grze, w której obowiązują jakieś stawki, które są przyczyną i rezultatem grania (Bourdieu, 2009). Stawki jako uzasadnienia wartości grania, jak i wygrane w postaci zysku z gry są racją bytu zachowań podporządkowanym dążeniem do celów ekonomicznych. Racja ta utożsamiana z racjonalnością jest źródłem zachowań umotywowanych, dla których poszukuje się uzasadnień zaangażowania w samonapędzającą się

spirale działań zorientowanych na postęp i bezgraniczny zysk której skrajnym przypadkiem jest chciwość. Choć stosunkowo rzadko, to jednak ta ostatnia motywacja, lub też ściśle mówią właściwość stanu umysłu, jest czasami przywoływana jako najważniejsze źródło gospodarczego napędu i rozwoju. Gra jako uczestnictwo i zaangażowanie jest stanem absorpcji struktury umysłu stawkami i wygranymi, jakie obowiązują w strukturze świata, w którym gra się toczy. Istotą stosunku mentalnego gracza do świata zewnętrznego jest pochłonięcie rezultatem gry, w którym występuje współdzielenie ontologiczne struktury wewnętrznej umysłu gracza i struktury zewnętrznej świata społecznego.

Przeciwieństwem pojęcia gry jest bezinteresowność, która dla graczy zaangażowanych w interes jest czynem wręcz bezzasadnym. Dla graczy pochłoniętych grą bezinteresowność jest równoznaczna z obojętnością jako brakiem uzasadnienia. Osoby kierujące się interesem mogą uważać czyn bezinteresowny za czyn bezzasadny, czyli pozbawiony racji, choć jedno z drugim nie ma wiele wspólnego. Nie jest bowiem tak, że bezinteresowność jest niewytłumaczalna w kategoriach istnienia racji. Choć bezinteresowność jest aktem działania za darmo, to jednak nie czynem bezzasadnym. Racją czynu bezinteresownego nie jest logiczna przesłanka stawki gry w wymiarze materialnym zrelatywizowanym do obiektywnej struktury zewnętrznego świata społecznego, ale niematerialny zysk psychiczny odnoszony do wewnętrznej struktury umysłu. Dla gracza ovladniętego wyłącznie stawkami i konkurencją czyn za darmo może, ale ni musi, wydawać się działaniem bezzasadnym, gdy wiedza racji psychologicznych podmiotu zachowującego się bezinteresownie, a nieekonomicznie jest mu niedostępna (Toporowski, 2010). Jednak sytuacja zmienia się diametralnie, gdy gracz zaangażowany w interes dostrzega oprócz zysków materialnych inne korzyści psychologiczne uzyskiwane chociażby na marginesie tych pierwszych (. Wtedy też pojawiają się logiczne uzasadnienia dla czynów dawania za darmo, która przestają mieć charakter irracjonalny (Bańka i Wołowska, 2006).

Zaangażowanie zarówno w interes jako realizację zysku materialnego, jak i zaangażowanie w odnośnienie korzyści psychologicznych wiąże się z inwestowaniem w prawo wejścia do sfery zysków. Z jednej strony jest to inwestowanie ekonomiczne w zamian za udział w zyskach materialnych, z drugiej – inwestowanie psychologiczne w zamian za prawo udziału w korzyściach niematerialnych o charakterze psychicznym (Bańka, 2009a). W jednym i w drugim przypadku inwestycje są wysiłkiem połączonym ze stratą w imię przyszłych zysków. W przypadku inwestycji ekonomicznych zachodzi zaangażowanie utylitarystyczne, by jak najmniejszymi nakładami i nieuchronnymi stratami uzyskać wejście w pole potencjalnych zysków materialnych. Z kolei w przypadku inwestycji psychologicznych grę zastępuję wycucie gry, które opiera się na nieużytecznej intuicji. W życiu umysłowym nie ma stawek i wygranych, jako wyobraźlanego i obiektywnego końca identyfikowalnego w strukturze przestrzen-

nej życia społecznego. O ile zysk pieniężny w aktywności ekonomicznej może być wymiernym końcem racjonalnego zachowania, o tyle zysk psychiczny w aktywności psychologicznej nie ma zewnętrznego wzorca jako przedmiotu. Podmiot zanurzony w rzeczywistość psychologiczną na zasadzie wycucia gry postrzega wewnątrz siebie na tle sytuacji zewnętrznej. Owo postrzeganie siebie jest zawsze teraźniejsze, a nie jako efekt końcowy lub rezultat interesu. Dlatego też jego pochłonięcie w działaniach bezinteresownych polega na ustawicznym korelowaniu stanów wewnętrznych i zmieniającego się otoczenia na bazie intuicyjnej (Bańka, 2009a; Bourdieu, 2009).

Zanurzenie w akty działań bezinteresownych nie jest oparte na racjonalnej aktywności poznawczej z uwagi na zanurzenie w swojej sprawie. Owa sprawa nie jest problemem czy też celem ustanawianym w akcie poznania intelektualnego, ale czymś, co nie jest projektem, co pojawia się w czasie rzeczywistym jako permanentna droga dochodzenia do czegoś. Stała zmienność sytuacji, jako zbioru możliwości i okoliczności, w aktach bezinteresownych wymaga antycypacji spostrzeżenia odnoszącego się do przyszłości w czasie teraźniejszym (Bańka, 2010a; Zissis i Mack, 2008; Ratajczk, 2012, 2015). Na przykład bezinteresowne poświęcenie czasu na naukę, której efekty będą służyć interesom w przyszłości jest praktyczną indukcją tej ostatniej, chociaż nie uczestnictwem w przyszłości. Jest to zaledwie uczestniczenie w pewnej potencji w ramach praktycznego uprzedzania gry.

Rzeczywistość przyszła jest „domniemanym” lub „domyślnym” stanem rzeczywistości, która jest prawie teraźniejszością ujętą w poznawczą modalność tego co jest (Bourdieu, 2009; Ouwehand i in., 2006; Zissis i Mack, 2008; Bańka, 2015b). W intuicyjnej grze bezinteresowności podmiot przewiduje przyszłość w poznaniu przedpercepcyjnym, czyli przewidywaniu przyszłości w postaci np. najgorszych możliwych zdarzeń, na podstawie dostępnych w czasie rzeczywistym danych oraz wycucia gry. Używając intuicji podmiot inwestujący psychologicznie ćwiczy (praktykuje) ucieleśnianie określonego fragmentu struktury świata przez nadawanie mu własnej struktury poznawczej oraz własnego wobec niego działania. Powtarzane ucieleśnienia struktury świata we własnych strukturach poznawczych na bazie podmiotowych działań pozwala podmiotowi uobecnianie tego co ma nadzieję w ramach struktury myślenia określanego w psychologii mianem „poznania dystrybuowanego” (Zhang i Patel, 2006), a w sferze działania proaktywnością (Crant, 2000; Bańka, 2009a, 2015b).

Jak pokazali to po raz pierwszy Bateman i Crant (1993) w zainicjowanych przez siebie badaniach nad proaktywnością, bezinteresowność jest ważnym zjawiskiem również w sferach biznesu i organizacji zorientowanych klasycznie na interes ekonomiczny. Ogólnie biorąc, proaktywność jako intencjonalnie uruchamiane przez jednostkę działania w czasie rzeczywistym bez konkretnej intencji implementacji celu tu i teraz, jest zdolnością nie tylko zmieniania siebie, ale także inicjowania zmian w otoczeniu życia przez wymuszanie na nim reguł funk-

cjonowania zgodnych z potrzebami i intencjami jednostki. W tym znaczeniu proaktywność jako wyprzedzające umacnianie mocy sprawczej nie tylko lokuje się na antypodach postawy bierności i apatii, ale także reaktywności jako brnięcia przez zwiększanie zaangażowania w ten sam cel – czyli pasji obsesyjnej. Przygotowywanie mocy sprawczej dla mającej nadejść przyszłości może się realizować tylko dzięki podmiotowej sprawczości opartej na intuicyjnym i spontanicznym zaangażowaniu się w bezinteresowne działania w interesie własnym i otoczenia. Istotą proaktywności jest w tym kontekście jest łączenie różnych symulacyjnych form życia psychicznego – związanych ze sferą marzeń, planowania czy kontrastowania psychicznego (Oettingen, 2005; Sheeran i in., 2013), z działaniami praktycznymi skierowanymi na ćwiczenie i przepracowywanie siebie (Faucault, 2000; Harding, 2013), przy jednoczesnym praktycznym zaangażowaniu w zmianę środowiska. W proaktywności spotykają się więc procesy mentalne planowania przyszłości, która przyszłością nie jest z praktycznym działaniem i radzeniem sobie tu i teraz (Bańka, 2007a; Aspinwall, 1997, 2005).

Tworzenie przestrzeni życiowej w niemal teraźniejszości i niemal przyszłości z myślą o zapewnieniu optymalnej jakości życiu, która w przewidywaniu ma nadejść, jest czymś, co jest postrzegane bezpośrednio i da się wywieść logicznie w poznaniu przedpercepcyjnym. Jakość życia przyszłego, jak i samo życie mieści się w logice praktycznej, której nie można skomputeryzować czy ująć w algorytmy, ponieważ nie da się sformalizować praktycznej logiki nielogicznej. Genialne projekty rodzą się więc jako skutek praktyki, w której inwestycje psychologiczne i ich efekty tak naprawdę nigdy jawnie się nie ukonstytuowały i nie mogą one być przekazane w formie wiedzy formalnej (Aarts i in., 2008). Ich skuteczne pozyskiwanie i stosowanie może odbywać się wyłącznie za cenę ciężkiej pracy jako osobistej inwestycji.

Prawdziwy ekspertyzm w sferze tego, czym ma być psychologiczna wartość dodana wykuwa się tylko w ciężkiej pracy, a nie w zastosowaniach sztucznej inteligencji, projektowaniu wspomaganym komputerowo itp. Ekspertyzm budowany na inwestycjach psychologicznych w działaniu i poznaniu praktycznym czyni drogę do celu ważniejszym niż sam cel dojścia, bowiem interes psychologiczny to uczestnictwo w grach, w których sukces odnoszony jest w sposób spontaniczny i intuicyjny do bezinteresownych działań podejmowanych stosowanie do swoich interesów. W różnych polach praktyki społecznej oraz życia zawodowego interes psychologiczny realizowany jest w różny sposób, a więc inaczej w biurokracji, w sztuce (sztuka dla sztuki), a jeszcze inaczej w różnych obszarach działalności społecznej.

Sumując, interes i bezinteresowność są dwoma niezniszczalnymi źródłami inspiracji działań ludzkich, które łączy wspólny mianownik, jakim jest interes bezinteresowności. Obydwa źródła czynu skutecznego są bytami ontologicznie dzielonymi między subiektywnymi stanami umysłu, a obiektywnymi cechami środowiskowych uwa-

runkowań działań (Zhang i Norman, 1994; Bourdieu, 2009; Bańka, 2017). Obydwa byty są zdane na współistnienie i jak dowodzi tego historia ludzkości żaden z nich nie jest w stanie ani zastąpić, ani wyrugować drugiego. Z psychologicznego punktu widzenia czyny bezinteresowne są w działalności zawodowej i ekonomicznej czynami z istoty rzeczy proaktywnymi, a więc polegającymi na uprzedzającym percypowaniu przyszłości i uprzedzającym przyszłość działaniu w terażniejszości (Bańka, 2009, 2015b). Akty działań bezinteresownych mają istotne znaczenie dla przetrwania jednostek i grup ludzkich, bowiem uwalniając je z pętli terażniejszości pozwalają na wyprzedzającą adaptację do tego co ma dopiero nadejść.

RELATYWIZACJA INTERESU I BEZINTERESOWNOŚCI W RZECZYWISTOŚCI 3N – UWARUNKOWANIA I SKUTKI PSYCHOLOGICZNE

Poważne zachwianie równowagi świata ufundowanego na gloryfikacji zysku ekonomicznego (Offer i Söderberg, 2016), jakie obserwujemy wraz z nadejściem epoki 3N, relatywizuje interes i bezinteresowność. Owa relatywizacja realizuje się na tej zasadzie, że w zmienionej sytuacji gospodarczej świata, spowodowanej m.in. przez kryzys walutowy w 2008 roku, pytania które jeszcze niedawno uznawane były za bezzasadne i ze sfery tabu, ostatnio stały się jakby naturalne. Po pierwsze, jaki jest sens opierania ludzkich działań wyłącznie na fundamencie maksymalizacji zysku ekonomicznego, skoro gołym okiem widać, że strategia ta jest w takim samym stopniu skuteczna co przeciwskuteczna? Po drugie, czy i kiedy planowanie działań w wizji bezinteresowności może mieć przewagę nad planowaniem działań w wizji interesu i zysku ekonomicznego? Dla psychologii to drugie pytanie jest szczególnie ważne z punktu widzenia doradztwa zawodowego, którego klientami są ostatnio niemal wszystkie grupy wiekowe ludzi (Bańka i Trzeciak, 2017).

Istotnym pytaniem, przed jakim stoją osoby wybierające zawód jako potencjalne pole aktywności ekonomicznej, jak i osoby będące z różnych przyczyn w trakcie rekonwersji zawodowej, dotyczy tego, jakimi kryteriami powinni się oni kierować się przy podejmowaniu decyzji, które najlepiej zabezpieczą ich interesy osobiste? Czy mają to być bardziej kryteria wyliczonego zysku finansowego, czy może bardziej niewyrachowane kryteria odnoszące się do zysku psychologicznego, intuicyjnie wyczuwanego jako lepiej dopasowanego do wewnętrznych preferencji, pasji i zainteresowań, a więc ogólnie tego, co na nowo w psychologii określa się mianem powołania (Duffy i Sedlacek, 2007). Przed podobnym pytaniem stoi również psycholog jako doradca klienta, gdyż musi zdecydować, jakiego wyboru powinien doradzać, oraz w interesie jakich agencji społecznych działać (Bańka i Trzeciak, 2017)?

Obiektywne uwarunkowania relatywizacji znaczenia interesu i bezinteresowności w aktywnościach zawodowych i ekonomicznych przywróciły w ostatnich kilku latach na nowo zainteresowanie bezinteresownością jako

inspiracją efektywności działań ludzkich. Ów powrót do bezinteresowności jako jednego z najbardziej istotnych źródeł szczęśliwego życia nie należy traktować w kategoriach przypadkowego przypływu cnoty, ale raczej jako skutek dramatycznych zmian, jakie zaszły w ostatnich latach na rynku pracy i w działalności gospodarczej po długim okresie kultu akumulacji kapitału dla samego kapitału (Offer i Söderberg, 2016). Ramy ekonomiczne wartości życia wytyczone przez „guru” liberalizmu (Hayek, Friedman, Stigler, Becker, Buchanan, Prescott etc.), którzy do kosza wyrzucili wcześniejsze programy i idee ubezpieczenia społecznego tj. solidarności oraz bezinteresowności, z jednej strony na dobre zmęczyły ludzi. Proste przepisy na skuteczne i szczęśliwe życie typu „licz na siebie samego” czy „angażuj się pełną parą, a nie będziesz potrzebować społeczeństwa” stały się pospolicymi banałami. Z drugiej strony, zmiany zapoczątkowane przez negatywne skutki dominującego przez trzy dekady neoliberalizmu doprowadziły nieintencjonalnie do wyłaniania nowej zglobalizowanej rzeczywistości, w ostatecznym efekcie rzeczywistość 3N – tj. nieciągłości, nieprzewidywalności i niestabilności (Drucker, 2008; Bańka, 2016a,b).

Rzeczywistość 3N różni się istotnie od poprzedniej epoki produkcyjnej formą organizacji opartej na informacji (Eriksen, 2003). Cechą charakterystyczną społeczeństwa wiedzy jest kult informacji, nieciągłość czasu i przestrzeni, permanentna zmiana, rozmyty i skwantyfikowany charakter rzeczywistości wyznaczający w chwili warunków i kierunek postępu (Bańka, J., 2014). Nowe konteksty efektywności funkcjonowania jednostek i społeczeństwa wiedzy przyczyniły się do powstania w skali globu ogromnych rzesz ludzi zbędnych, wręcz „na przemiał” (Bauman, 2004).

Rozwój rzeczywistości 3N przyspieszył we wszystkich dziedzinach w tempie, który w efekcie przyjął charakter wzrostu wykładniczego (Bańka, J., 2014; Eriksen, 2003). Z jednej strony oznacza to wykładniczy przyrost wszytkiego poczynając od informacji i dóbr, poprzez produkowaną wiedzę, a skończywszy na trwałości czegokolwiek. Stara maksyma Andy Warchola, „że każdy ma swoje pięć minut” przestała być aktualna. Zmieniający się, w przyspieszonym tempie świat, powoduje zrywanie się wszelkich ciągłości, a dyskontynuacja stała się stanem normalnym, określającym nową rzeczywistość codziennego planowania, działania i rozwoju człowieka. Nieciągłość przesuwająca granice winy i odpowiedzialności jednostek za swój los, ponieważ zmienia obiektywne i subiektywne podstawy sprawstwa i skuteczności działania w permanentnie zmieniającym się otoczeniu. Jak pokazują badania w determinowaniu proaktywności, jako niezbędne działania ukierunkowanego na poszukiwanie lepszej przyszłości, większą rolę odgrywają czynniki sytuacyjne niż cechy osobowości (Ouwehand i in., 2006). Dlatego też w tym zdekontekstualizowanym nowym środowisku życia ludziom trudno jest nawet zdefiniować swój interes nawet wobec siebie samego, co prowadzi do groźnego syndromu autoeksploatacji (Kowalik, 2015).

Ustawiczna dyskontynuacja warunków i zasad prowadzenia biznesu i jakiegokolwiek innego interesu w wykładniczym przyspieszeniu prowadzi do takich dysfunkcji, jak cykliczna utrata i zmiana pracy, częsta zmiana zatrudnienia, „umieranie zawodów”, zmiana miejsc zamieszkania czy kulturowych kotwic działania. Wszystko to wymaga od ludzi w ogólności, a od osób zaangażowanych w biznes w szczególności, częstej zmiany swoich osobistych zasobów kapitałowych, a w ślad za tym stałej redefinicji swojej mocy sprawczej (Bańka, 2016a,b). Nieciągłości powodują, że życie i biznes staje się łańcuchem luźno powiązanych ze sobą chwil, w którym przeszłość, teraźniejszość i przyszłość nie tworzą spójnej linearnej struktury. Kontynuacja czegokolwiek w czasie i przestrzeni staje się na podstawach logicznych i racjonalnych nieprzewidywalna. Porwanie rzeczywistości na kwanty zdarzeń, czasu i przestrzeni powoduje zawieszanie się znaczeń i niemożność realizowania w ten sam sposób tych samych wartości. Powstaje w związku z tym pytanie, do kogo może przyjść szczęśliwa przyszłość? Obiektywne, tj. niezależne od jednostki zatrzymywanie się zdarzeń, stawiają przed nią często nieprzezwyciężalne zapory rozwoju przez kontynuację w naturalny sposób kieruje ich w stronę bezinteresowności, a więc intuicji i wycucia gry. To, co było strukturą cenionych wartości poznawaną na drodze myślenia racjonalnego i racjonalnej gry interesu ulega zawieszeniu w „próżni egzystencjalnej” (V. Frankl, 1959). Podejmowanie, ukierunkowywanie i podtrzymywanie działań w logicznej grze interesów napotyka na bariery, które dla wielu ludzi są nie do przezwyciężenia (London, 2014).

W rzeczywistości 3N kurczy się przestrzeń działania, a więc miejsc, dzięki którym jednostka może być tym, kim była jeszcze niedawno jako reprezentant zawodu, świata pracy czy jakiegokolwiek innego pola działań. Kompetencje niedopasowane do miejsc, czasu i przestrzeni stają się bezużyteczne. W życiu skaczących chwil kurczy się przestrzeń rozwoju, bowiem ubywa miejsc, w których ludzie mogliby kontynuować realizację swoich dotychczasowych lub potencjalnych pasji działania. Obumieranie mocy sprawczej wskutek przyspieszania tempa kwantyfikacji przestrzeni życia na niepowiązane ze sobą elementy nie jest sprawą braku dobrej woli ze strony ludzi, lecz rezultatem obiektywnych zmian, na które człowiek nie ma bezpośredniego wpływu.

W epoce cyfrowej długie trwanie czegokolwiek zastępuje trwanie zredukowane do horyzontu projektów, który jest *de facto* przyszłością bez przyszłości, czyli zwykłą teraźniejszością. Jeszcze niedawno śpiewak operowy miał czas na przygotowanie się zarówno pod względem wokalnym i aktorskim stosownie do miejsca, jakim była scena operowa. Nastanie telewizji zaburzyło strukturę czasu i miejsca sztuki operowej, dokonując odklejenia i niezależnienia się różnych warstw tej do niedawna tak całościowej formy sztuki, do zdekontekstualizowanego fragmentu „bezprzyszłości”. Skracanie trwania zdarzeń w rzeczywistości 3N do krótkich interwałów czasowych i zdarzeń przesuwa widzenie świata i w nim roli podmio-

tu w mały format oraz w wycinki rzeczywistości w postaci krótkich chwil (Hicks i King, 2007; Bańka, J., 2014). W skwantyfikowanej czasoprzestrzeni życia fakty są poukładane chaotycznie, są zawieszane w próżni decyzyjnej, bowiem ich znaczenie wyznaczane na dany moment często jest wyznaczane procesem pozycjonowania określonego w informatyce terminem *stacking* (Eriksen, 2003). Jest to proces, który w przestrzeni wirtualnej wszystkim bytom nadaje tę samą wagę, a więc rangę zdarzenia numer jeden. W przestrzeni informacyjnej modelowanej cyfrowo uporządkowanie wszystkiego wg zasady *stacking* uniemożliwia rozpoznanie jakiegokolwiek hierarchii rozwojowej gry interesu, bowiem ukazuje tylko to, co jest na wierzchu. Wiedza i obraz świata informacyjnego pozbawiony jest nie tylko historii, ale i planu rozwoju. Dlatego też podejmowanie w nim gry interesu i wyrachowanego kalkulowania zysku wykraczającego poza horyzont chwili staje się zadaniem dla każdego człowieka ekstremalnie trudnym, a bez posiłkowania się intuicyjnym wycuciem gry bezinteresownej – wręcz niemożliwym.

W czasoprzestrzeni porozrywanej na fragmenty podstawowym *quantum* staje się skacząca chwila, czyli szczelina czasu, w której osiągalne działania są możliwe, tyle tylko że trudno wykrywalne w percepcji i poznaniu zmysłowym. Osiągalność działań (zob. Zhang i Patel, 2006) jest o wiele większa w intuicyjnej grze bezinteresowności, gdyż o wiele łatwiej modelowane są w niej relacje pozornie logicznie niemożliwe, jednak realnie wykonalne. Świat w odcinkach rzeczywistości 3N poukładany wg zasady *stacking*u ma zdefiniowane brzegi zdarzenia, a więc początki i końce chwil, lecz nie ma zdefiniowanych sekwencji owych zdarzeń. Na przykład, decyzje życiowe ludzi dotyczące wyboru zawodu, małżeństwa czy posiadania dzieci grzęzną w pustce decyzyjnej, gdyż argumenty na rzecz takich a nie innych wyborów równoważą się, toteż przestają być kryteriami skuteczności i słuszności działania.

Dyskontynuacja rodzi konieczność ponawiania prób zapełnienia przerw w ciągłości zdarzeń i w ciągłości znaczeń – za pomocą określonych prawd, różnych form wiedzy i koncepcji działania. Na przykład, współczesna kategoria pracy jako czegoś przeciwstawnego do czasu wolnego różni się tak bardzo od sposobu pojmowania tych pojęć w okresie kapitalizmu, iż zmusza jednostki do nadawania tym kategoriom indywidualnego sensu i to nie raz na zawsze, ale w zależności od kontekstu i danej chwili (Lifton, 1999). Konieczność zapełniania luk w sferze znaczeń i wartości zmieniającego się świata spowodowała w ostatnich latach renesans szeroko pojętej problematyki sensu życia (Schlegel i in., 2009; Steger i in., 2009), jak też prawdziwej czy autentycznej tożsamości (Johnson i in., 2004; Kernis i Goldman, 2004). O ile jeszcze w niedalekiej przeszłości społeczeństwa dostarczały osobom realizującym się w życiu codziennym bazy powszechnie podzielanych wartości, takich jak wartości religijne czy wartości oparte na tradycji, o tyle w społeczeństwach współczesnych ludzie pozostawieni są sam na sam wobec podstawowych wyborów (Anderson, 2004).

Podstawowy problem, przed jakim stoi jednostka w rzeczywistości 3N dotyczy nie tylko tego, jak w skaczących chwilach dokonać właściwych wyborów, ale także tego, jak scalić w spójny zyciorys fragmenty życia, które kształtowane były na miarę przestrzennie i czasowo odseparowanych chwil oraz zdarzeń. O ile bowiem chwilowe wybory i działania z osobna mogą być nacechowane sensem, to jednak w przekroju życia mogą nie układać się w spójną całość (Deavadason, 2007). Brak racjonalnej ciągłości w systemie znaczeń i wartości życia jest głównym źródłem zagrożenia tożsamości zarówno indywidualnej, jak i grupowej. Tworzenie znaczeń, odkrywanie wartości oraz kształtowanie siły sprawczej w działaniach życiowych następuje wraz z rozwojem celów życiowych w egzystencjalnym doświadczaniu codzienności, które nie przynależy do sfery interesu ukierunkowanego na zysk ekonomiczny, lecz zysk psychologiczny (Derbis, 2007; Bańka, 2009a; Stillman i in., 2009). Dynamika i tempo zmian dzieląc życie na kawałki zaburza zarówno zdolność ludzi do radzenia sobie z zagrożeniami nieciągłości w sferze tożsamości, jak i zaburza zdolność do wykazywania się skutecznością w zmianie. Znaczenie wartości życia związanego z pracą, nauką czy aktywnością biznesową jest z subiektywnego punktu widzenia poczuciem sensu działania, które jako takie ulega daleko idącym deformacjom w wyniku zanikania powszechnych wzorów praktykowania aktywności życiowych, chociażby takich jak aktywność zawodowa, prowadząc w społeczeństwie wiedzy do coraz większego różnicowania się statusu ekonomicznego i związanego z tym wykluczenia społecznego (Blustein i in, 2002; Blustein, 2006).

Mówiąc o rzeczywistości 3N należy mieć na uwadze to, że wbrew pozorom nie jest ona czystą emanacją nowego obecnego ducha czasu, ale jedynie czymś, co nie jest ani dziedzictwem zburzonej przeszłości, ani nie jest jeszcze tym, co byłoby spełnieniem oczekiwania nowego ładu. Rzeczywistość 3N jest jedynie tym, co wypełniło pustkę po rozpadzie dawnego świata: pracy z dobrze podzielonymi rolami, kontraktu psychologicznego jako dawnej emanacji bezinteresowności w biznesie, solidaryzmu grupowego pracy zespołowej, zakorzenienia w miejscu pracy czy też kariery jako ścieżki mobilności w ramach pojedynczej organizacji (Bańka, 2006). Dawny świat pracy, aktywności zawodowej i ekonomicznej dostarczał ludziom poczucia jakości życia (Derbis, 2000,2003; Derbis, Bańka, 1998) oraz wizji ram czasowych przemian w cyklu życia. Tymczasem obecny świat chaotycznej, miejmy nadzieję że tymczasowej, rzeczywistości 3N (Kotler i Caslione, 2009) dostarcza ludziom w sferze wewnątrz-psychicznej i społecznej: niepewności decyzyjnej i działaniowej jako źródła permanentnej prokrastynacji (Milgram i Tenne, 2000, Bańka i Hauziński, 2014), wątplenia w posiadanie kompetencji własnych skutkującego brakiem gotowości do kariery i aktywności ekonomicznej (Bandura, 2002; Bańka, 2015c), uformowanych wzorców ścieżek tranzykcji z edukacji zawodowej do pracy (Biela, 2005; Bynner i Parsons 2006, Hauziński, 2017), brak nadziei na lepsze jutro i sensu motywacji do ciężkiej pracy (Bań-

ka, 2014b), przymusu częstej zmiany tożsamości zawodowej (Iellatchitch i in., 2003; Bańka, 2012b), impulsów do autoeksploatacji i zamykania się na potrzeby innych (Kowalik, 2015).

Nic więc dziwnego w tym, że aktualny świat aktywności zawodowych i ekonomicznych jest traktowany w świecie ekonomii jako arena „wojen o pracę” (Clifton, 2012), a w świecie zwykłych ludzi żyjących w krajach najbardziej dotkniętych mgławicową rzeczywistością 3N jako skrajnego wyboru bądź nicnierobienia (Bynner i Joshi, 2007), bądź autoeksploatacji (Kowalik, 2015). Dla coraz szerszych rzesz ludzi praca i aktywność zawodowa jawi się jako się nie jako pole realizacji różnego rodzaju interesów i aktów bezinteresowności, lecz właśnie jako pole nicnierobienia (Anderson, 2003, Bańka, 2016b). Współczesne obiektywne ścieżki przejścia z nauki zawodu do pracy, które uległy daleko idącym komplikacjom w szczególności jeśli chodzi o młodych ludzi poszukujących pierwszego stałego zatrudnienia (Biela, 2005; Bynner, 2005; Haziński, 2017). Edukacja zawodowa stała się jednym ze sposobów na „przeczekanie” i przedłużenie statusu ni to pracownika, ni to bezrobotnego bez poczucia konieczności wykazania się choćby bezinteresownością własnego rozwoju dla własnego interesu (Côté, 2005). Z kolei autoeksploatacja (Kowalik, 2015) jest skrajnym przypadkiem owładnięciem w aktywnościach zawodowych i ekonomicznych celami życiowymi bezgranicznie skierowanymi na zysk materialny. Autoeksploatacja jest najczęściej ekstremalną iluzją zysku jako jedynej wartości, że uniemożliwia ona jakiegokolwiek otwarcie się umysłu na dyspozycję do bezinteresowności. Współczesna autoeksploatacja w świecie pracy i aktywności ekonomicznych jest skrajnym przykładem zatracenia zdolności umysłu do realizacji interesu i bezinteresowności i podtrzymywania zdrowego balansu między tymi przeciwieństwami. W ostatecznym rachunku jej brak prowadzi do upadku i unicestwienia życia.

HERMENEUTYKA CIĄGŁOŚCI INTERESU I BEZINTERESOWNOŚCI – ALTERNATYWA PSYCHOLOGICZNA INTERESU BEZINTERESOWNOŚCI DLA EKONOMICZNEGO INTERESU ZYSKU

Teżą wyjściową do analiz zawartych w tym fragmencie rozważań jest to, iż z uwagi na to, że interes i bezinteresowność jako byty esencjonalne muszą stale koegzystować ze sobą. Inaczej mówiąc, posiadają one immanentnie wbudowaną cechę ciągłości, przy czym kontynuacja ta odbywa się przez metanoję. Przedrostek meta oznacza w grece jakąś zmianę, tak jak w rzeczowniku „metabolizm” oznacza przemianę materii. Rzeczownik metanoja pochodząca od czasownika metaneo oznacza nawrócenie, powrót do korzeni oraz wieczną zmianę sposobu myślenia lub decyzji. Impulsem wyzwalamąjącym metanoję jest paradoksalnie jakaś czasowa dyskontynuacja, która domaga się ciągłości przez przemienienie i powrót do źródeł. W różnym czasie kultura nadaje interesowi i bez-

interesowności różną wagę, toteż poszukiwanie balansu i ciągłości między tymi dwiema dyspozycjami musi na nowo być poddawane reinterpretacji – hermeneutyce ciągłości. Owa hermeneutyka ciągłości musi odwoływać się zarówno do aktualnych obiektywnych uwarunkowań rzeczywistości, jak i do odpowiadających im psychologicznych reguł funkcjonowania. Jak ukazano to we wcześniejszych rozważaniach, bezinteresowność jako źródło inspiracji aktywności ekonomicznych była w ostatnich dekadach myślenia neoliberalnego zepchnięta na margines świadomości intencjonalnie i w sposób niemal obsesyjny. Ponieważ liberalny dogmat o niepodważalności priorytetu zysku finansowego w aktywności zawodowej i ekonomicznej osiągnął jako norma działania racjonalnego pozycję graniczną, dlatego też paradoksalnie stał się on punktem zwrotnym i impulsem do przekierowania myślenia w stronę przeciwną tj. bezinteresowności.

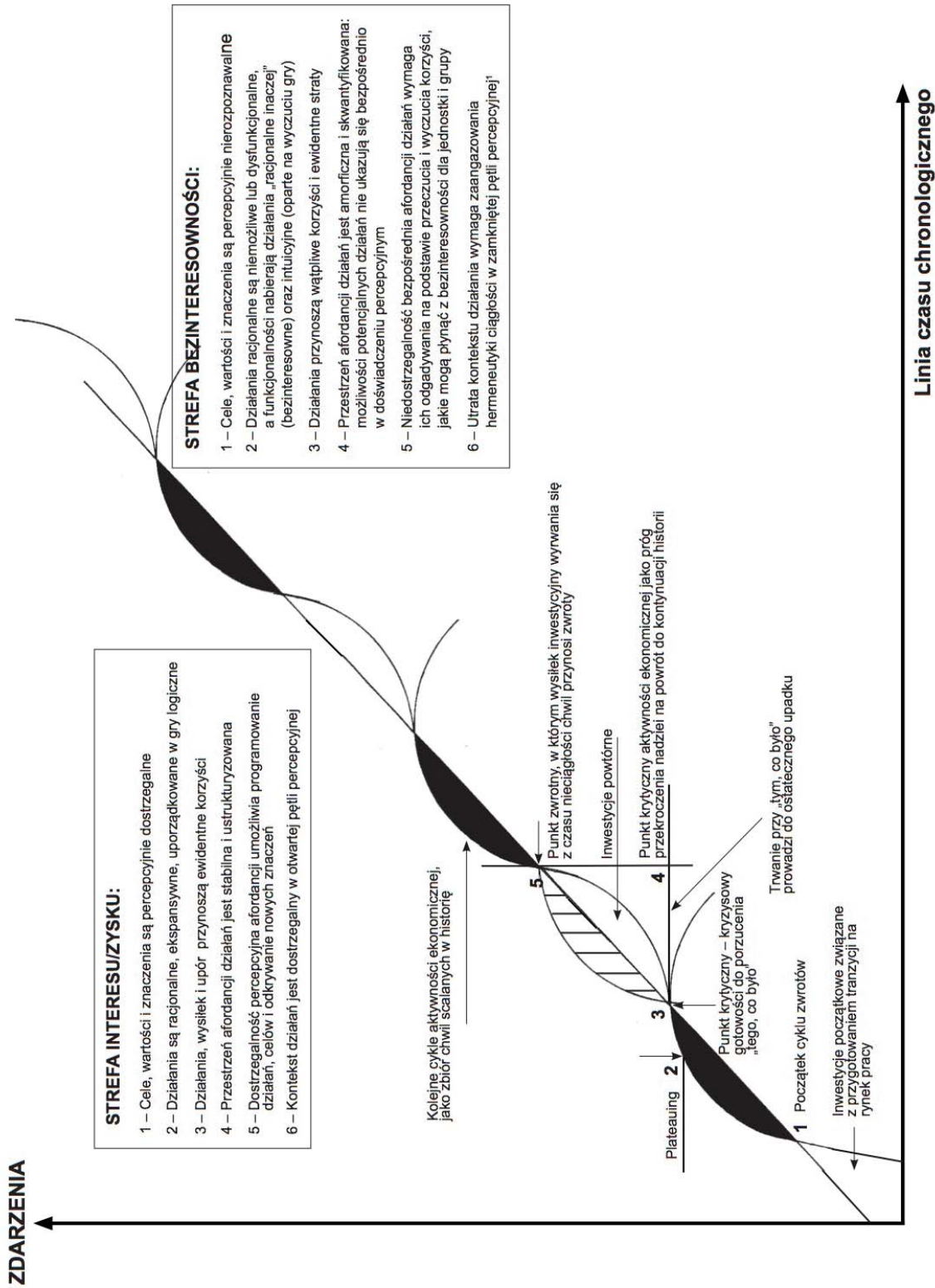
Pierwszym zadaniem, przed jakim staje psychologia w analizie zachowania się ludzi w rzeczywistości 3N dotyczy pytania, kto i dlaczego jest lepiej dysponowany do wymogów działania w permanentnej zmianie i w skwantyfikowanej czasoprzestrzeni życia? Drugim zadaniem psychologii w kontekście rzeczywistości 3N jest odpowiedź na pytanie, co mają robić ludzie, gdy znajdują w sytuacji skrajnej dyskontynuacji, a żadne możliwości działania racjonalnego są dla nich nieosiągalne? Trzecim wreszcie wyzwaniem dla psychologii współczesnej jest konieczność udzielenia odpowiedzi na pytanie, jaka jest relatywna rola interesu i bezinteresowności w przełamywaniu kryzysów napotykanych przez ludzi w rzeczywistości 3N w związku z aktywnościami zawodowymi i ekonomicznymi podejmowanymi w cyklu życia? Łącząc te trzy pytania należy zauważyć, iż kryzysy związane z rzeczywistością 3N, o których mowa w pytaniu trzecim, nie mają wiele wspólnego z kryzysami rozwojowymi z ubiegłego stulecia opisanymi przez Erika Eriksona (1968).

Zanim jednak dojdzie do odpowiedzi na wyżej postawione pytania w formie teoretycznego modelu ciągłości interesu i bezinteresowności aktywności zawodowych i ekonomicznych w biegu życia, który syntetycznie pokazany jest na Rycinie 1, wstępnie omówionych zostanie kilka wstępnych założeń. Pierwsze założenie dotyczy tego, iż ludzie wykazują różnice indywidualnie odnośnie do dyspozycji działań zarówno w grach interesu zorientowanych na zysk ekonomiczny, jak i w grach bezinteresownych zorientowanych na korzyści natury psychologicznej. O ile pierwsza kwestia nie budzi kontrowersji u nikogo, o tyle kwestia istnienia ludzi zdolnych do odrzucenia korzyści ekonomicznych wydaje się dla wielu ekonomistów zwolenników, a szczególnie i poglądach liberalnych kontrowersyjna. Jednak jak zauważa Paul Bourdieu (2009, s. 122) kontrowersja ta znika, jeżeli przyjmiemy istnienie naturalnej dyspozycji do wspaniałomyślności czy altruizmu, która jest zaprogramowana bądź biologicznie, bądź w formie kapitału kulturowego, bądź wreszcie w formie kapitału tożsamości.

Przykładem dyspozycji do bezinteresowności zaprogramowanej biologicznie jest z jednej strony naturalna, a więc niewyuczona, skłonność ludzi do pomocnych zachowań altruistycznych w stosunku do ludzi słabszych, starszych czy niepełnosprawnych (Batson i Powell, 2003). Z drugiej strony, przykładem zaprogramowanej biologicznie bezinteresowności jest dziedziczona misja do określonego działania związanego z talentem, czyli przypadkiem specjalnym uzdolnień. Talent (ang. *gift*) jako uzdolnienie pochodzi od greckiego rzeczownika *talanton*, który pierwotnie oznaczał „ciężar” i „to, co jest ciężkie”. Etymologicznie rzecz biorąc utalentowanie jest szczególnym stanem obdarzenia człowieka, czymś w rodzaju szlachetnego ciężaru, którego wartość obliguje do działania w kierunku jej pomnażania w akcie bezinteresowności. Otrzymana przez ludzi utalentowanych wartość immanentnie zawiera, z jednej strony, wymóg szacunku wobec tego, co otrzymali za darmo. Z drugiej zaś strony, zawiera immanentny ciężar zobowiązania odpłaty w imię owego szacunku zarówno wobec siebie, jako nosiciela wartości szczególnej, jak i wobec otoczenia zewnętrznego - w imię imperatywu należytego dzielenia się z nim otrzymanym nadmiarem.

Ludzie utalentowani mają inną strukturę motywacji osiągnięć niż nieutalentowani. W grupie utalentowanych dominuje motywacja dążeńiowa związana z „nastawieniem na samorealizację i perfekcjonizm” oraz „dążenie do doskonałości w realizacji celów samych w sobie”. Tymczasem w grupie nieutalentowanych dominuje unikowa motywacja osiągnięć związana z „unikaniem utraty szacunku społecznego” oraz „unikaniem porażki w realizacji celów ambitnych” (Elliot i McGregor, 2001; Bańka, 2014a). Ludzie utalentowani nie mogą zamknąć się w nicnierobieniu ze swoim obdarowaniem, dlatego też albo nie podejmują aktywności niespełniających ich ambicji nawet za cenę korzyści materialnych, albo szukają miejsca w świecie lepiej dopasowanym do odczuwanej i niesionej w sobie misji (Bańka, 2005a,b,c). Emigracja ludzi nieutalentowanych nie jest emigracją ambicji, lecz emigracją interesu ekonomicznego związanego z korzyściami finansowymi. Dwa rodzaje emigracji to dwie przeciwstawne hermeneutyki ciągłości interesu i bezinteresowności.

Przykładem dyspozycji do bezinteresowności zaprogramowanej kulturowo jest kapitał symboliczny kodeksu honorowego ucieleśnianego kiedyś np. przez arystokrację. Zgodnie z kapitałem symbolicznym ludzie podejmują działania bezinteresowne wg zasady „szlachectwo zobowiązuje”. Jak zauważa jednak Paul Bourdieu (2009, s. 124) szlachetne i wspaniałomyślne akty bezinteresowności, takie np. jak „sztuka dla sztuki”, aby mogły socjologicznie zaistnieć, muszą w różnych kręgach społeczno-kulturowych być nagradzane. Każdy krąg społeczno-kulturowy ma swoje własne mechanizmy produkowania i reprodukcji wspaniałomyślności i swoje mechanizmy ich wymuszania (Bourdieu i Passeron, 2006). Mechanizmy owe jako twory produkcji kulturowej podlegają stałym wzmocnieniom nagród i sankcji społecznych, dlatego też są ob-

Ryc. 1. Model teoretyczny aktywności zawodowych i ekonomicznych w biegu życia jako zbiór powtarzalnych cykli inwestycyjnych w obszarze interesu i bezinteresowności

szarami życia, w których prawa interesu ekonomicznego są zawieszane.

Przykładem natomiast dyspozycji do bezinteresowności zaprogramowanej psychologicznie jest kapitał tożsamości. Jest to specyficzna akumulacja i instytucjonalizacja kapitału kariery w warunkach dyskontynuacji zatrudnienia w dobie 3N – oddzielona od osiągnięć akademickich i wybitnych uzdolnień łącznie z inteligencją. James Côté (2002, 2005) pod pojęciem kapitału tożsamości rozumie ogół zasobów i potencjałów osobistych zgromadzonych przez jednostkę w różnorodnych rolach społecznych, które w zależności od potrzeby i na własne żądanie mogą być w dowolnym momencie życia przywołane w grze interesów osobistych. W tym znaczeniu kapitał tożsamości jest analogicznie do kapitału symbolicznego również czymś wytworzonym w procesie socjalizacji, a nie czymś nadanym w procesie dziedziczenia jak talent. Jednak w przeciwieństwie do kapitału symbolicznego jest to produkt inicjatywy personalnej, a nie procesów społecznych, w które jednostka jest uwikłana. Kapitał tożsamości jako produkt inicjatywy personalnej jest osiągnięciem osobistym, którego jednostka nie zawdzięcza nikomu oprócz siebie, nadaje jej szczególny status wolności wyboru zachowań (Derbis i Bańka, 1998), jak np. zdolność do odrzucania intratnych ekonomicznie propozycji działań, które są niezgodne z poczuciem powołania, najbardziej centralnymi czy też skryzalizowanymi zainteresowaniami (Holland, 1985). Kapitał tożsamości jako produkt stwarzania siebie jest aktem tworzenia w interesie bezinteresowności osobistego źródła nadziei. Nadzieja jest kluczowym elementem kapitału tożsamości, gdyż ma bezpośrednie przełożenie na szanse odniesienia sukcesu nawet w sytuacjach przeciwności losu. Hermeneutyka ciągłości interesu i bezinteresowności przez w perspektywie kapitału tożsamości narzuca jednostce konieczność stałego opanowania nowych zasad rozwoju osobistego przez kontrolowanie przepływów optymalnego doświadczenia (Csikszentmihalyi, 2000; Judge i Hurst, 2007).

We wszystkich trzech opisanych wyżej przypadkach zaprogramowania hermeneutyki ciągłości występują dwa wspólne mianowniki. Pierwszym jest to wewnętrzny mechanizm wysyłania do świadomości impulsów do spontanicznego nieodpartego aktu działania bezinteresownego wg zasady „to jest ode mnie silniejsze”. Na zasadę tę po raz pierwszy w psychologii zwrócił uwagę Kolberg (1973) przy okazji omawiania stadiów rozwoju moralnego jako korelatu rozwoju inteligencji. Wg niego najwyższym stadium rozwoju moralnego człowieka jest postępowanie zgodnie z zasadą, że „czynię tak nie ze względu na to, że tak nakazuje norma, ale dlatego, że czuję, iż należy tak czynić”. Drugim wspólnym mianownikiem jest bycie pod stałym wezwaniem cnoty, a więc świadomości życia nie bezkarnie, ale pod stałym prężeniem sił kontrolnych i sankcji przywołujących do obowiązku bezinteresowności.

Drugie założenie dotyczy tego, iż interes i bezinteresowność jako dopełniające się strony natury aktywności

zawodowych i ekonomicznych wzajemnie się wspierają i przeplatają na przestrzeni życia człowieka. Nie jest sytuacją normalną, że ktoś stroni od angażowania się w gry ekonomiczne dla kaprysu, ponieważ naturalnym zadaniem rozwojowym i życiowym jest uzyskanie niezależności ekonomicznej, a osiągnięcie tego progu jest zarówno osiągnięciem statusu osoby dorosłej, jak i progiem nieodwracalnego przekroczenia gotowości do kariery (Bańka, 2013a, 2015c). Dopełnianie się interesu ekonomicznego i psychologicznej bezinteresowności ma jeszcze drugi wymiar, który nie jest związany z tym, że każdy człowiek musi z czegoś żyć. Jest to aspekt rozwojowy, na który bardzo trafnie wskazuje w psychologii David Blustein (2006; Blustein i in., 2002), iż aby ludzie mogli rozwinąć odziedziczone talenty i spełnić powinność swoją powinność bezinteresownego ich rozwoju muszą mieć wpięty dostęp do minimalnych zasobów finansowych związanych z SES (statusem społeczno-ekonomicznym).

Założenie trzecie z kolei dotyczy tego, iż ciągłość interesu i bezinteresowności w cyklu całego życia człowieka to nic innego, jak ciągłości wzajemnie się wspierających inwestycji ekonomicznych i psychologicznych. Inwestycje ekonomiczne, jak wyżej wyjaśniono, są zależne od inwestycji psychologicznych, które tworzą dla tych pierwszych wizję drogi dojścia do celu. Hermeneutyka ciągłości interesu ufundowana na psychologicznym kapitale bezinteresowności jest metanoją w cyklu życia niewidzialnych aktywów osobistych jednostki, uruchamianych w postaci kapitału tożsamości w formie takich aktywów jak np. kompetencje zawodowe czy niepowtarzalnie doświadczenie w danej dziedzinie (Svabiby, 1997), na wymierne aktywa ekonomicznego zysku np. w karierze zawodowej.

Wracając do postawionych wcześniej pytań odnoszących się generalnie do kwestii tego, co mogą lub powinni zrobić ludzie, gdy w swojej karierze zawodowej lub biznesowej w rzeczywistości 3N napotkają na bariery ciągłości, takie jak optymalizacja zatrudnienia, brak zamówień, brak ofert, niedostępność zasobów finansowych lub tym podobnych przeszkód, trzeba zacząć od podstawowego faktu zobrazowanego na Rycinie 1, iż cykl życia zawodowego i biznesowego jest zwyczajnym wahadłem prosperity i zamierania z jednej strony, a z drugiej strony metanoi. Kluczową rolę w tym modelu teoretycznym pełni kapitał tożsamości, bowiem to dzięki niemu osoby, które w danym momencie ich życia nie mogą znaleźć swojego miejsca w gospodarce czy na rynku zawodów, mogą żywić uzasadnione nadzieje, że nie pozostają bez szans na odniesienie sukcesu zawodowego, w sferze zatrudnienia czy jakiegokolwiek innej.

Prawda jest taka, że w dobie 3N prawie nie ma czegoś takiego jak „stałe zatrudnienie” czy ciągłość prosperity biznesowej, bowiem w pierwszym przypadku kategorię tę zastąpiła pojęcie „zdolności do zatrudnienia” (*employability*) (Pawłowska, 2017), a w drugim – teoria kryzysów. Jeśli chodzi o zdolność do zatrudnienia nie jest ona obecnie funkcją talentu, ale oprócz edukacji zawodowej, także funkcją uszeregowania, zestawienia i wyboru przez

jednostkę komponentów tożsamości, obejmujących kompetencje i inne elementy obrazu siebie, najlepiej dopasowane do wymagań obowiązujących w „szczelinie” płynnej rzeczywistości. Ów proces zestawiania i komponowania własnego rynkowego wizerunku osobowości zawodowej jest w jakimś sensie designem tożsamości zawodowej i biznesowej (Bańka, 2012b).

Design tożsamości jako gromadzenie zasobów osobistych i budowanie kapitału tożsamości jest prowadzeniem gry decyzyjnej w odniesieniu do aktualnie i potencjalnie osiągalnych pól kariery. W rzeczywistości 3N nie ma jednego, głównego czy dominującego gwaranta pomyślnej ciągłości kariery zawodowej, a z całą pewnością nie jest nim państwo (Clifton, 2012). Pomyślny przebieg kariery w całym cyklu życia jest zaczyna się od najważniejszej fazy pierwszej, jaką jest wchodzenie w pole kariery jako pole przyszły zysków ekonomicznych i psychologicznych. Ten pierwszy cykl inwestycyjny, przypadający na okres edukacji szkolnej i zawodowej trwającej obecnie około 20-30 lat, kończy się rozpoczęciem pierwszej pracy lub aktywności biznesowej (co na modelu przedstawiono pierwszym polem zaciemnionym). Aby zrozumieć jego wagę wystarczy wspomnieć, iż 90 procent osób niepełnosprawnych kończy swoją karierę zawodową na tym pierwszym etapie (Bańka, 2003). Wyróżnia się on od pozostałych cykli tym, iż jego celem jest budowanie kapitału kariery (zatrudnialności) oraz tożsamości zawodowej na podstawie szeregowania, porównywania i wyboru przez jednostkę komponentów tożsamości do wymagań rzeczywistości praktycznie nierozpoznanej. Oznacza to, że rzeczywistość ta jako pole aktywności zawodowej lub biznesowej jest polem gry niemal wyłącznie wykonywanym rozumowo jako byt domyślny, na podstawie względnie stałych elementów symulowanych w świecie edukacyjnym.

Kapitał tożsamości w momencie pierwszej tranzycji z edukacji na rynek pracy nie przygotowuje do gry interesu w scenariuszach zdarzeń niepomyślnych, nie mówiąc już o subtelnych kompetencjach w zakresie wycucia gry. Wejście w pole aktywności, które na schemacie reprezentują czarne pola, jest początkiem zwrotów/zysków ekonomicznych z wcześniej poczynionych inwestycji. Cała strefa pokazana na schemacie nad kreską reprezentuje strefę interesu i zysku ekonomicznego w życiu człowieka, która z powodów wcześniej omawianych jest strefą działań racjonalnych, percepcyjnie dostrzegalnych, logicznie uporządkowanych i kontekstowo lokowanych w zdarzeniach bieżących.

Każda faza zwrotów i zysków ekonomicznych w aktywności zawodowej i biznesowej realizowanych w trybie interesu ma swój początek i koniec. Zwiastunem wycierpiania się siły sprawczej owej gry interesu jest punkt krytyczny fazy kariery, od którego zaczyna się proces określany mianem plateauingu (punkt 2). Jest to obiektywne i subiektywne odczucie skłaniania się kariery ku schyłkowi. W sensie psychologiczny wraz z pojawieniem się plateauingu następuje zmiana mechanizmów myślenia z prostszych opartych na modelowaniu i płytkim prze-

tworzaniu informacji, do głębokiego przetwarzania informacji (Brewer i Feinstein, 1999). Początek plateauingu jest też początkiem dbałości o jakość kapitału tożsamości i wyprzedzające tworzenie mocy sprawczej na rzecz jego pomnażania przez uruchomienie myślenia głębokiego wraz z różnymi formami inwestowania ekonomicznego. Gdy ta proaktywna strategia korygująca przebiega pomyślnie, wtedy następuje w punkcie krytycznym 3 kontynuacja kariery w strefie interesu i zysku realizowanego w trybie gry, co na schemacie jest zaznaczone strefą zakreskowaną.

Gdy proaktywne środki korygujące impulsy prowadzące do wyhamowywania aktywnej kariery zawodową, wtedy w punkcie krytycznym 3 dochodzi do przekroczenia granicy strefy interesu i zysku, a więc przejścia do strefy kariery pasywnej obecności na rynku pracy i strefy dominacji działań bezinteresownych jako źródła nadziei na powrót do strefy zysków. Z chwilą przekroczenia punktu krytycznego 3, dawne reguły gry już nie tylko nie obowiązują, ale wręcz wymagają jak najszybszej korekty a nawet zaniechania z powodu ich przeciwności. W punkcie tym zaczyna się strefa czekania na powrót do pełnej aktywności zawodowej czy biznesowej, która jednak powinna się zacząć bez pasywnego czekania, aż się coś pozytywnie odmieni. W sytuacji znalezienia się poza rynkiem pracy reguły gry prowadzenia interesu muszą być intencjonalnie zastąpione, poza inwestycjami ekonomicznymi w rozwój, przez wycucie gry, intuicję i działania eksploracyjne oparte na interesie bezinteresowności łowienia afordancji rozwoju – potencjalnych możliwości (Bańka, 2010b). Osoby, które znalazły się w tej strefie powinny uruchomić jak najszybciej wszystkie możliwe zaradcze działania proaktywne, które nie doprowadzą do osiągnięcia punktu krytycznego 4, który jest progiem przekroczenia nieodwracalnej utraty nadziei na powrót do strefy interesu i zysku. Oczywiście podjęcie inicjatywy sklejania w ciągłość przerwanej kariery nie jest proste z uwagi na naturalne bariery psychologiczne, jakie w takich momentach się pojawiają, a w szczególności dotyczy to barier związanych z prokrastynacją (Bańka, Hauziński, 2014) oraz bezdecyzyjnością (Lamb i Sutherland, 2010; Bloom i in., 2010).

Dzięki podjęciu trudu metanoi kariery zawodowej lub biznesowej, dochodzi między punktami krytycznymi 3 i 5 do stopniowej odbudowy kapitału tożsamości i kapitału kariery (Inkson i Arthur, 2001). W konsekwencji podjętych działań dochodzi do przywrócenia jej ciągłości w formie pozytywnej historii biograficznej. Z kolie przekroczenie punktu zwrotnego 5 skutkuje tym, że dzięki wysiłkowi inwestycyjnemu jednostka przenosi karierę z powrotem do strefy gry interesu i zysku. Ale z psychologicznego punktu widzenia ważne jest również to, że między punktami krytycznymi 3 i 5 uruchamiane są nowe mechanizmy, takie jak myślenia dystrybuowanego (Zang i Patel, 2006; Bańka, 2017), które polega na współdzieleniu przestrzeni obiektywnych i subiektywnych możliwości. Najogólniej biorąc, polegają one na wiazaniu sfery myślenia prospektywnego z doświadczeniem praktycznym pochodzącym zarówno z wcześniejszej fazy gry in-

teresu, jak i z aktualnie finalizowanej fazy poszukiwania optymalnego powrotu do gry interesu. Budowanie wizji i projektów przyszłości opiera się już tym razem nie na wyobrażeniach domyślnych, ale na przeżyciach i ideach, które się konkretnie sprawdziły. Przechodząc na stronę kariery aktywnego zaangażowania w racjonalne i wykalulowane gry interesu i zysku jednostka odzyskuje pełnię kontekstu swojego działania i sensu życia.

PRAGMATYKA CIĄGŁOŚCI INTERESU I BEZINTERESOWNOŚCI

Jak wcześniej wskazywano reguły działań skutecznych, opartych czy to na interesie zysku ekonomicznego czy na interesie bezinteresowności, zawsze wypracowywane są w działaniu praktycznym, tworząc pragmatykę czynu współdzielonego albo dystrybuowanego z racjonalnym myśleniem i projektowaniem z jednej strony, oraz z myśleniem intuicyjnym i uprzedzająco percepcyjnym (proaktywnym) opanowywaniu niemal przyszłości – z drugiej strony (Bourdieu, 2009; Zhang i Patel, 2006). Przedstawiony na Rycinie 1 i model powtarzalnych cykli scalania ciągłości kariery przez metanoję, która określa na tak różnymi terminami jak rekonwersja zawodowa, zmiana pola kariery czy jeszcze inaczej, jest teoretyczną rekonstrukcją rozwoju dynamiki owej pragmatyki w czasie. Oczywiście omówiona koncepcja teoretyczna rozwoju zawodowego i biznesowego w cyklu życia jest zrekonstruowanym uproszczeniem syntetyzującym różnorodne reakcje ludzi zatrzaśniętych w pułapkę rzeczywistości 3N, która z jednej strony lansuje konsumpcję, a z drugiej ubogość ofert w zakresie możliwości rozwoju działań. Najważniejsza propozycja zaprezentowana w wyżej przedstawionej propozycji teoretycznej możliwych działań, w reakcji na dyskontynuację obiektywnych warunków działania, związana jest z ekonomicznymi i psychologicznymi strategiami działań inwestycyjnych w budowania czy to kapitału kariery, czy biznesu (Inkson i Arthur, 2001).

W modelu przedstawionym na Rycinie 1 strategii inwestycyjne w kapitał psychologiczny pełnią funkcję alternatywy dla inwestycyjnych strategii ekonomicznych, które, przypomnijmy, opierają się na w pełni wyrachowanych grach i projektach przyszłości jako przyszłości oraz mierzalnych aktywach i odnoszonych korzyściach. Dzięki podmiotowym działaniom skoncentrowanym na budowaniu kapitału tożsamości jako niemierzalnych aktywów i niewidzialnych korzyści psychologicznych, jednostki uzyskują gotowość do skutecznego konkurowania o szansę znalezienia się na rynku pracy. Zwroty na psychologicznym kapitale tożsamości nie są niczym gwarantowane, ale są zaledwie szansą znalezienia przez jednostkę swojej wymarzonej pozycji na rynku pracy lub rozwoju biznesu.

Współczesna rzeczywistość 3N pełna jest różnych paradoksów, ale za jeden z najważniejszych uznać można „tyranię chwili” (Eriksen, 2003) jako pułapkę nieciągłości. Stwarza ona wrażenie, że jedynym z niej wyjściem

jest przyspieszenie i jeszcze większa racjonalizacja działań. Z drugiej strony jej produktem jest iluzja, że spowolnienie w postaci bezinteresownego działania w interesie własnym jest przeciwnie skuteczną alternatywą i strategią. Jednak realia rzeczywistości 3N świadczą o zupełnie czym innym, bowiem ludzie są bądź porzuceni na pastwę własnego losu (Fouad i Bynner, 2008), bądź uwikłani w kierat eksploatujących ich rytmów lub stylów życia nie przynoszących im żadnych długofalowych psychologicznych korzyści. W pierwszym przypadku obiektywna sytuacja nie daje innych możliwości wyboru niż „po prostu działanie” albo „nicnierobienie” (Clifton, 2012; Bańka, 2016a,b). W drugim przypadku, jest to bezwiedny wybór nadmiernej autoeksploatacji, który w rzeczywistości 3N grozi trwałym zatrzaśnięciem się w pułapkach prokrastynacji decyzyjnej i działaniowej (Ferrari i in., 2005; Steel, 2007; Bańka i Hauziński, 2014), bezdecyzyjności (Bańka, 2014b) lub obsesyjnej pasji działania (Vallerand, 2008). Alternatywą dla jednowymiarowego obsesyjnego realizowania zysków ekonomicznych, wydaje się być wybór psychologicznej strategii pozytywnego nicnierobienia (Anderson, 2003; Bańka, 2016b) albo zaangażowanego budowania kapitału (Côté, 2005). Choć w dobie globalizacji wybór modelu życia wydaje się być często bezalternatywny (Clifton, 2012; Anderson, 2004), jako że w konsumpcyjnym stylu życia najbardziej oczywistą drogą postępowania wydaje się zwiększenie wysiłku w grach interesu ukierunkowanych na cele ekonomiczne (Sanders i Munford, 2008), to jednak w umysłach ludzi i społeczności pojawia się tęsknota do działań odwrotnych od zasady „więcej tego samego” dla zysku (Prilleltensky, 2012; Eriksen, 2003).

Przygotowywanie mocy sprawczej dla mającej nadejść przyszłości może się realizować nie tylko dzięki inwestycjom ekonomicznym, ale także dzięki podmiotowej sprawczości, a więc spontanicznemu zaangażowaniu się w bezinteresowne działania w interesie własnym i bezpośredniego otoczenia. Jak słusznie jednak zauważ Bourdieu (2009, s. 124) należy od spontanicznej odróżniać zakamuflowane interesy na bezinteresowności. Oprócz świata autentycznej bezinteresowności mamy cyniczny świat, który rozgrywa bezinteresowność jako wielki biznes pod różnymi postaciami w tym NGO-sów. Bezinteresowność jest praktykowaniem odnawialnego i kapitału ubezpieczającego zarówno ciągłość sensu życia ludzi, jak i ciągłość biznesu w sytuacji chaosu. Co więcej kapitał powstały na bazie aktów bezinteresowności jest transferabilny na inne formy kapitału (Bourdieu, 1997; Bańka, 2006). O ile jednak podstawą działań człowieka realizowanych w interesie zysku ekonomicznego jest głównie wyrachowana spekulacja (Toporowski, 2010), o tyle podstawy skutecznych działań realizowanych w imię bezinteresowności jest pragmatyka myślenia wypracowywane w codziennej pracy i działaniu.

Inwestowanie psychologiczne poprzez działania bezinteresowne to inwestowanie szerokie przedekonomiczne, będące na antypodach ekonomizmu ekonomicznego, tak ja w przypadku ekonomii domowej (Bourdieu, 2009,

s. 121). Jego dwiema podstawowymi formami inwestowania jest inwestowanie w bezinteresownej indywidualnej oraz grupowej proaktywności (Sedikides i Gaertner, 2005; Sani, 2008). W pierwszym przypadku mamy do czynienia ze strategią inicjatywy personalnej podtrzymywania ciągłości rozwoju osobistego przez spontaniczne i uprzedzające angażowanie się w czekanie na lepszą przyszłość, lecz nie czekając biernie aż ona nadejdzie. Polega to na uprzedzaniu przyszłości przez metanoję własnej osobowości i otoczenia w aktualnej czasoprzestrzeni życia (Iellatchitch, 2003). Ten indywidualny wysiłek podejmowany w ramach wspólnoty zwiększa szansę działania w przyszłości oraz szansę bycia w przyszłości tą osobą, którą otoczenie wyszuka i wybierze do działania spośród grona potencjalnych kandydatów. Uprzedzające przygotowanie własnej osobowości i automarketing własnej dystynkcji (Bourdieu, 2001), stało się szczególnie ważnym człowiekiem w rzeczywistości 3N. Stało się tak m.in. dlatego, że dawną metodę intuicyjnego doboru ludzi opartą na relacjach bezpośrednich, jak np. wywiadu w dawnych procedurach korporacyjnego doboru, przejęły ATS (*Automatic Tracking Systems*) profilujące i wyszukujące ludzi na bazie sztucznej inteligencji (Bańka i Trzeciak, 2017).

W drugim przypadku tj. inwestowania zbiorowego mamy do czynienia z inicjatywą podejmowania zbiorowego wysiłku metanoi miejsca jako środowiska społecznego, dla której impulsy mogą oczywiście wychodzić ze strony inicjatywy personalnej, jako efektu osobistego nawrócenia (por. w tym tomie – Mendecka, 2017). Istotą podejmowania takiego zbiorowego wysiłku jest zastępowanie interesu ekonomicznego w wąskim znaczeniu zysku materialnego, działaniami opartymi na bezinteresowności dla środowiska społecznego jako pola społecznego i miejsca życia rodziny, sąsiedztwa, społeczności lokalnej a nawet społeczności narodowej. Pola i miejsca te są z jednej strony jednostkami naturalnymi na tej zasadzie, że nie są wyprodukowane, ale z drugiej strony jako jednostki naturalne podlegają dalszemu rozwojowi i wytwarzaniu (Bourdieu, 2009, s.124; Barker, 1978). Jednostki i społeczności ludzkie wraz z ich interesami nie funkcjonują na co dzień w wyłącznej relacji z abstrakcyjną przestrzenią pieniądza, zysków materialnych i zwrotów na kapitale finansowym, ale z przestrzenią społeczną miejsca. Miejsce będąc tym wszystkim, co bezpośrednio otacza to, dzięki czemu to coś jest tym czym jest (Arystoteles) jest zarówno źródłem sensu działań, jak i źródłem kryteriów ich skuteczności. Będąc otoczeniem i kontekstem aktywności zawodowych i ekonomicznych człowieka miejsce nadaje im z jednej strony sens i siłę, a z drugiej strony przywołuje swoim autorytetem do obowiązku bezinteresowności. Innymi słowy, tak jak talent jednostki operuje sankcją działania w kierunku bezinteresowności, tak miejsce jest obdarzone autorytetem wymuszającym obowiązkową i automatyczną wolę działania w określony sposób wg wcześniej wspomnianej zasady „to jest ode mnie silniejsze” (Bourdieu, 2009, s.124).

Przykładem automatycznej woli i posłuszeństwa wobec autorytetu miejsca jest np. „syndrom biblioteki” (Aarts i in., 2003). Wkraczanie w przestrzeń biblioteki, to przekraczanie granicy magii miejsca, którego autorytet wymusza bezwiedny konformizm wobec panujących w nim norm w postaci automatycznego wyciszania głosu. Miejsce oprócz tak prostych mechanizmów wymuszania zachowań, jak sankcje dyskomfortu psychicznego nieposłuszeństwa wobec jego autorytetu, ma również wbudowane wewnętrzne mechanizmy wymuszania na jednostkach i zbiorowościach bezinteresownych zachowań bardziej złożonych, jak np. moralnych zachowań ekonomicznych. Jest to ten powód, dla którego inwestycje w miejsce są nie tylko opłacalne, ale wręcz konieczne jako droga dla metanoi i odrodzenia moralnego człowieka. Działania ekonomiczne krzywdzące rodzinę czy społeczność sąsiedzka są po prostu z natury nieprzyzwoite w przeciwieństwie do działań społecznie anonimowych i odmiejscowionych, tak jak to ma miejsce w przypadku biznesu globalnego (Kowalik, 2015). Dzięki wysiłkom podejmowanych wspólnotowo i w ramach wspólnoty miejsca człowiek wzrastając i rozwijając się w działaniach ekonomicznych czy zawodowych może zawracać z błędnie obranej drogi. Jednak takiej możliwości pozbawione są interesy i biznesy realizowane na wielką skalę w abstrakcyjnej i bezmiejscowej przestrzeni społecznej, gdzie samonapędzająca się spirala zysku aktualizuje się poza kategoriami dobra i zła „bisneess as usual”.

Dwoma podstawowymi sposobami przywracania i podtrzymywania ciągłości interesu, jak i bezinteresowności jest kontynuacja referencyjna oraz kontynuacja kongruencyjna (Breakwell, 1986, 1987). Kontynuacja referencyjna jest oparta głównie na wiedzy o przeszłości naturalnego miejsca i na doświadczeniach zgromadzonych w aktywnościach realizowanych w nim. Kontynuacja w tym trybie mobilizuje moc sprawczą działania w relacji do czasoprzestrzeni tego typu miejsc naturalnych, jak sąsiedztwo, wieś czy miasto. Miejsca naturalne łączą jednostkę i zbiorowości z przeszłym doświadczeniem na bazie wspólnej pamięci jako psychicznego kodu genetycznego. Efektywność aktywności w miejscach naturalnych jest budowana poprzez samoocenę, samoskuteczność, przynależność czy też odczuwaną dystynkcję w relacji do miejsca (Droseltis i Vignoles, 2010).

Kontynuacja referencyjna jest źródłem tożsamości i mocy sprawczej działania w ramach miejsca, a jego najważniejszą przyczyną i skutkiem jest przywiązanie do miejsca, identyfikacja z miejscem oraz zakorzenienie w miejscu (Pollini, 2005; Bańka, 2014e). Kontynuacja kongruencyjna przywracania i podtrzymywania ciągłości interesu i bezinteresowności opiera się z kolei na przywiązaniu do celów, będących alternatywną kotwicą zakorzenienia tożsamości, a w szczególności w polu ekonomicznym. W odniesieniu do aktywności i zawodowych i ekonomicznych przejawia się ona w wierności celom, a nie w wierności otoczeniu jako wyznaczniku tożsamości. Jednostki i grupy motywowane zgodnością swoich

dażeń z celami są otwarte na miejsca, będące gwarantem osiągnięcia stawianych sobie celów w perspektywie interesu, jak i bezinteresowności (Bańka, 2009b, 2010b). W pierwszym przypadku jest to orientacja na miejsca „sztuczne”, w których wygenerowane zostały afordancje realizowania zysku ekonomicznego jak np. wysokich zarobków. Z kolei w drugim przypadku jest to orientacja na wyszukiwaniu miejsc naturalnych, w których występują afordancje realizacji posiadanych talentów lub rozwijania siebie w imię „sztuki dla sztuki”.

Aktywność zawodowa i ekonomiczna rozwijana w trybie kontynuacji tożsamości referencyjnej zdominowana jest orientacją temporalną przeszłościową i charakteryzuje się pewną zamkniętością związaną z występowaniem naturalnych granic miejsca. Rodzina, społeczność sąsiedzka czy społeczność lokalna są wytworem miejsca, ale też i jego nosicielem w pewnych tylko granicach terytorialnych. W tym znaczeniu miejsca jako naturalne milieu to twory naturalnej interakcji psychicznej, społecznej i fizycznej i jako takie są całością geograficznie nietransferabilną. Natomiast aktywności zawodowe i ekonomiczne realizowane w trybie kongruencyjnej kontynuacji tożsamości występują w łączności z miejscami obdarzonymi dużym potencjałem działania, motywującym ludzi do poszukiwaniu optymalnych przestrzeni życia poza naturalnie wytworzonymi miejscami pierwotnymi jak rodzina, sąsiedztwo czy wspólnota narodowa (McDaniel i Einstein, 2007).

A zatem miejsce jako fizyczne i społeczne milieu człowieka jest ekstensją osobowości człowieka, czyli przedłużoną w przestrzeń otoczenia tożsamość jednostki, która jest powodem zaciągania przez nią specyficznego długu podobnego w swej naturze do długu wobec talentu (Belk i in., 2012, Belk, 2013). W tym kontekście miejsce traktować można traktować jako „dług zewnętrzny”, wobec którego człowiek zaciąga zobowiązanie do działania na jego rzecz, analogicznie do tego, jak talent pozycjonuje człowieka w zobowiązaniach do jego pomnażania. Miejsce jest jak dom z którego wечно się wychodzi i powraca jako byt przemieniony. Jako pierwotne a nie wyprodukowane środowisko wzrastania i rozwoju jednostki, miejsce ma wbudowaną magiczną moc przyciągania w procesie dopełniania intencjonalnej i bezwiednej samorealizacji. Wyjście z miejsca może być bezpowrotne jedynie w znaczeniu materialno-przestrzennym, ale nigdy nie w znaczeniu mentalnym. Powroty do miejsca do powroty do wspólnoty idei działań na rzecz przyszłości w łączności z pamięcią tego, że coś wcześniej już było analogicznie do tego co jest, i że dzięki temu czemuś może być lepiej. Powrót do miejsca jako pierwotnego momentu formowania się osobowości jest aktem scalania w spójną całość tego co jest w człowieku wewnętrznym i zewnętrznym, a więc środowiskowe.

W sytuacjach kryzysu, czy to w działalności biznesowej czy to w innych aktywnościach zawodowych, rzeczywiste i psychiczne powroty do miejsca wpisują się w naturalne sposoby przywracania zaburzonej ciągłości życia. Ludzie w naturalny sposób wracają do swo-

ich miejsc pierwotnych zarówno w sytuacjach kryzysów swoich aktywności zawodowych i ekonomicznych, jak i w sytuacjach kryzysów egzystencjalnych, które występować mogą nawet w apogeum prosperity finansowej i ekonomicznej. W sytuacji próżni egzystencjalnej, dla której prosperita ekonomiczna nie jest zbawienną alternatywą, miejsce jako potencjalny kontekst działań bezinteresownych realizowania wyższych wartości życia, jawi się naturalnym sprzymierzeńcem nadziei samorealizacji. Praktykowanie ciągłości interesu i bezinteresowności w wymiarze społecznym skupia się na inwestowaniu w miejsce analogicznie do tego, jak praktykowanie interesu i bezinteresowności w wymiarze egoistycznym ucieleśnia się w proaktywności.

Sumując, można powiedzieć, że praktykowanie ciągłości interesu i bezinteresowności to sztuka zwrotów akcji tak na poziomie indywidualnych działań proaktywnych, jak i na poziomie podmiotowych działań zbiorowych. Gdy np. indywidualny biznes zamiera naturalnym kierunkiem poszukiwania ratunku jest poszukiwanie łączności z tym, co tak naprawdę nie umiera do końca nigdy, a więc z miejscem pierwotnym i jego społecznością. I odwrotnie, gdy z różnych powodów w aktywnościach ekonomicznych wyczerpuje się wizja sensu działania naturalnym kierunkiem przeciwnym do pasji obsesyjnej podtrzymywania działania jest zwrot w kierunku idei miejsca jako centrum, w którym splatają się wszystkie wątki konstruowania i rekonstruowania ciągłości biografii ludzkich i to niezależnie od tego, jaki im duch czasu w danym momencie przyświeca.

PODSUMOWANIE

Przedstawione w artykule dylematy ciągłości interesu i bezinteresowności w aktywności zawodowej i ekonomicznej pokazują na ich przykładzie, jak historia potrafi zataczać koło i ukazywać względność pojęć. W nieustającym poszukiwaniu przez ludzi adekwatnych pojęć dopasowanych do współczesnego świata zarówno słowo „interes”, jak i przeciwstawne mu słowo „bezinteresowność” okazują się niezbędnymi pojęciami w psychologii oraz w ekonomii współczesnej dla zrozumienia paradoksów świata w dobie nieciągłości, niestabilności i nieprzewidywalności (3N). Główny cel założonych analiz dotyczących tego, dlaczego wbrew obiegowym sądom bezinteresowność w biznesie nie jest oksymoronem, został ujęty w wymiarach psychologicznym, ekonomicznym i cywilizacyjnym.

W wymiarze psychologicznym przeanalizowano bezinteresowność jako korelat nie tylko altruizmu na poziomie jednostkowym, ale także jako korelat solidaryzmu i kooperatywności na poziomie społecznym i organizacyjno-przestrzennym miejsca. Wykazano, że mimo wysiłków pewnych nurtów myśli liberalnej bez kategorii bezinteresowności nie da się zrozumieć ani sensu ludzkich działań indywidualnych, ani podstawowych form organizacji ludzkiego życia zbiorowego. Patrząc na bezinteresowność z tej perspektywy jawi się ona trochę jako *infant terrible* psychologii naukowej, a trochę jako wcielenie wyłaniającego

się nowego ducha czasu, który zrywa z aktualnie obowiązującym duchem epoki – życia chwilą.

Patrząc na interes i bezinteresowność z perspektywy społeczno-ekonomicznej nie sposób nie zauważyć powrotu na ich tle do wielkich pytań, z którymi w przeszłości mierzył się m.in. Florian Znaniecki w książce *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości* (1934). Uniwersalny problem, na jaki zwracał uwagę Znaniecki w kontekście swojego czasu dotyczy kwestii tego, co ma kształtować charakter współczesnego człowieka – zysk i konsumpcja, czy coś więcej? Wieczna opozycja interesu i bezinteresowności w horyzoncie przemian form współczesnego życia społecznego wymusza konieczność nie tylko poszukiwania optymalnego jego dopasowania do obiektywnych zmian otoczenia, ale także poszukiwania dopasowania do niego właściwego opisu zmieniającej się sytuacji psychologicznej człowieka, czyli nowych pokus, obowiązków oraz wymogów nadążania za rzeczywistością 3N. Na tej kanwie wzorem Charloty Büchler (1999) powraca odwieczne pytanie „jak żyć?” i jak nauka powinna dawać na nie odpowiedź?. Wydaje, że to, o co postulowała Ch. Büchler w swoich fundamentalnych pytaniach o społeczną rolę nauki z punktu widzenia jakości życia jako jego najważniejszego celu, to była i jest kwestia powagi, jak też wrażliwości społecznej uczonych wobec problemów z jakimi zmagają się zwykli ludzie. Z tym wiąże się również kwestia tego, jakiej psychologii potrzebujemy, by wymóg owej wrażliwości wypełnić i jednocześnie skutecznie implementować w różnych obszarach życia społecznego i gospodarczego (Prilleltensky, 2012; Bańka i in., 2016).

Zaprezentowane w artykule analizy ukazują panoramę psychologicznych uwarunkowań i konsekwencji interesu i bezinteresowności w aktywności zawodowej i ekonomicznej człowieka z perspektywy zysku psychologicznego, społecznego i ekonomicznego w dość autorsko uporządkowany sposób. Przedstawione usystematyzowanie zagadnień odnoszące się do interesu i bezinteresowności zdeterminowane zostało z jednej strony tym, czym autor zajmował się przez ostatnie trzy dekady, ale z drugiej strony - obiektywnymi zmianami, jakie zaszły zarówno wewnątrz psychologii jako dyscypliny naukowej i praktycznej, jak i w jej otoczeniu. Zaprezentowany w artykule subiektywny dobór zagadnień, teorii i koncepcji psychologicznych w połączeniu z obiektywnie ważnymi kwestiami praktyki życia społecznego miał jednak w intencji wyjść naprzeciw oczekiwaniom, aby przybliżyć nieco psychologię do życia codziennego.

LITERATURA

- Aarts, H., Dijksterhuis, A. (2003). The silence of the library: Environment, situational norm, and social behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 18-28.
- Aarts, H., Dijksterhuis, A., Custers, R. (2003). Automatic normative behavior in environments: The moderating role of conformity in activating situational norms. *Social Cognition*, 21, 6, 447-464.
- Anderson, C.J. (2003). The psychology of doing nothing: Forms of decision avoidance from reason and emotion. *Psychological Bulletin*, 129, 139-167.
- Anderson, W.T. (2004). *All connected now: Life in the first global civilization*. Boulder, CO: Perseus.
- Aspinwall, L.G. (1997). Where planning meets coping: Proactive coping and the detection and management of potential stressors. W: S.L. Friedman, E.K. Scholnick (red.), *The developmental psychology of planning: Why, how and when do we plan?* (s. 285-320). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Aspinwall, L.G. (2005). The psychology of future-oriented thinking: from achievement to proactive coping, adaptation, and aging. *Motivation & Emotion*, 29, 4, 203-235.
- Bandura, A. (2002). Growing primacy of human agency in adaptation and change in the electronic era. *European Psychologists*, 7, 1, 2-16.
- Bańka, A. (2003). Rola poradnictwa zawodowego w integracji osób niepełnosprawnych z rynkiem pracy. W: *Poradnictwo zawodowe dla osób niepełnosprawnych* (s. 15-30). Warszawa: Biuro Koordynacji Kształcenia Kadr.
- Bańka, A. (2005a). *Proaktywność a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Zachowań Proaktywnych w Karierze*. Poznań-Warszawa: Print-B – Instytut Rozwoju Kariery.
- Bańka, A. (2005b). *Motywacja osiągnięć. Podstawy teoretyczne, konstrukcja oraz walidacja skali do pomiaru motywacji osiągnięć w wymiarze międzynarodowym*. Poznań-Warszawa: Print B – Instytut Rozwoju Kariery.
- Bańka, A. (2005c). *Otwartość na nowe doświadczenia życiowe a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne oraz struktura czynnikowa Skali Otwartości na karierę Międzynarodową*. Poznań – Warszawa: Print B – Instytut Rozwoju Kariery.
- Bańka, A. (2005d). *Poczucie samoskuteczności w Karierze. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Poczucia Skuteczności w Karierze Międzynarodowej*. Poznań – Warszawa: Print B – Instytut Rozwoju Kariery.
- Bańka, A. (2006). Kapitał kariery – uwarunkowania, rozwój i adaptacja do zmian organizacyjnych oraz strukturalnych rynku pracy. W: Z. Ratajczak, A. Bańka, E. Turska (red.), *Współczesna psychologia pracy i organizacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bańka, A. (2007a). Nowe formy przystosowania: między otwartością a zamkniętością na emigracje i przemieszczenia”. W: *Psychologia wobec dylematów współczesności. Kolokwia Psychologiczne*, 16, s. 13-37. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Bańka, A. (2007b). Globalizacja pracy i kariery a procesy identyfikacji społecznej i indywidualnej. W: M. Górnik-Derose, B. Kozusznik (red.), *Perspektywy psychologii pracy*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Bańka, A. (2009a). Proaktywność – inencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów personalnych poprzez doświadczanie codzienności. W: H. Wrona-Polańska, W. Czerniawska, W., Wrona, L. (red.), *Szkie o ludzkim poznawaniu i odczuwaniu*. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny.
- Bańka, A. (2009b). Tożsamość jednostki w obliczu wyborów. Między przystosowaniem a ucieczką od rzeczywistości. *Czasopismo Psychologiczne*, 15, 2, 333-360.
- Bańka, A. (2010a). Konsumpcja afordancji środowiskowych a przestrzenna lokacja i relokacja tożsamości. W: M. Gór-

- nik-Derose, M. Zawadzka (red.), *Konsumpcja w życiu, życie w konsumpcji: psychologiczne ścieżki współzależności*. Gdańsk: GWP.
- Bańka, A. (2010b). Tożsamość i jakość życia e-migrantów. Mechanizmy i współzależności jako konsekwencje przemian oraz doświadczania afordancji środowiskowych. W: R. Derbis (red.), *Psychologiczne konteksty jakości życia społecznego* (s. 67-96). Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza.
- Bańka, A. (2012a). Przedsiębiorczość w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości. O formowaniu się tożsamości nowego typu. W: Z. Ratajczak (red.), *Przedsiębiorczość. Źródła i uwarunkowania psychologiczne*. Warszawa: Difin.
- Bańka, A. (2012b). Design tożsamości a przystosowanie osobowości zawodowej do płynnej rzeczywistości rynku pracy. *Szkoła, Zawód, Praca*, 3, 11-31.
- Bańka, A. (2013a). Zaufanie do siebie w procesie konsolidacji statusu dorosłości: Konstrukcja i charakterystyka psychometryczna Skali Samoskuteczności w Karierze. *Czasopismo Psychologiczne*, 19, 2, 281-301. DOI: 10.14691/ CPPJ.19.2.281
- Bańka, A. (2013b). O formowaniu się przedsiębiorczości nowego typu. W: Trzeciński, (red.), *Wybrane problemy zarządzania. Teraźniejszość i przyszłość* (s. 111-119). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Politechniki Poznańskiej.
- Bańka, A. (2014a). Konstrukcja i wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Motywacji Osiągnięć w Karierze (SMOK). *Czasopismo Psychologiczne*, 20, 1, 149-164. DOI: 10.14691/ CPPJ.20.1.149
- Bańka, A. (2014b). Bezdecyzyjność kariery jako psychospołeczny wzór tranzykcji do dorosłości: Konstrukcja i charakterystyka psychometryczna Skali Decyzyjności Kariery. *Czasopismo Psychologiczne*, 20, 2, 237-246. DOI: 10.14691/ CPPJ.20.2.305
- Bańka, A. (2014c). Przedsiębiorczość jako wyraz ekonomicznego interesu i bezinteresownego stanu umysłu. W: Z. Ratajczak (red.), *Przedsiębiorczość czyli pochwała kryzysu* (s. 13-31). Katowice: Wydawnictwo GWSH.
- Bańka, A. (2014e). Przywiązanie do miejsca i jego znaczenie w kontekście współczesnych zagrożeń cywilizacji. W: A. Bańka, K. Popiołek, K. Balawajder (red.), *Społeczna psychologia stosowana. Człowiek w obliczu zagrożeń współczesnej cywilizacji* (s. 158-169). Poznań – Katowice: SWPS – SPiA. doi: 10.14691/spia.sps.2.158
- Bańka, A. (2015a). Kapitał kariery a prokrastynacja w biznesie. W: Z. Ratajczak (red.), *Psychologia w biznesie. Nowe perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Bańka, A. (2015b). Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: walidacja Skali Proaktywności Ogólnej. *Czasopismo Psychologiczne*, 21, 1, 97-115. DOI: 10.14691/ CPPJ.21.1.97
- Bańka, A. (2015c). Konstrukcja i walidacja Skali Gotowości do Kariery. *Czasopismo Psychologiczne*, 21, 2, 273-290. DOI: 10.14691/ CPPJ.21.2.273
- Bańka, A. (2016a). Siła sprawcza działania i nicnierobienia. Perspektywa psychologiczna. W: L. Zacher (red.), *Moc sprawcza ludzi i organizacji* (s. 107-136). Warszawa: Poltext.
- Bańka, A. (2016b). Driving force of action and the psychology of doing nothing. *Polish Journal of Applied Psychology*, 14, 2, 9-46.
- Bańka, A. (2017). Overcoming post-war traumas and conflicts through dialogue in distributed cognition. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration, Journal for Mental Changes*, 23, 17-41.
- Bańka, A., Wołowska, A. (2006). Zmiana rzeczywistości organizacyjnej a postawy wobec pracy: Analiza typów przywiązania i zaangażowania w pracę. W: A. Biela, B. Rożnowski, A. Bańka (red.), *Praca i organizacja w procesie zmian* (s. 123-139). Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Bańka, A., Hauziński, A. (2014). Decisional procrastination of school-to-work transition: Personality correlates of career indecision. *Polish Psychological Bulletin*, 46, 1, 34-44. DOI:10.1515/ppb.-20150004
- Bańka, A., Popiołek, K., Wójcik, M., Helka, A., Płachetka, J. (2016). *Człowiek w społeczności lokalnej. Partycypacja, zasoby, aktywizacja*. Poznań – Katowice: SPiA – SWPS.
- Bańka, A., Trzeciak, W. (2017). *Rozwój myśli i profesjonalizacji poradnictwa zawodowego. Tropy, dokonania, perspektywy*. Poznań-Katowice: SPA.
- Bańka, J. (2014). *Krytyka rozumu cyfrowego. Recentywizm i wielka metamorfoza XXI wieku*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- Barker, R. (1978). Behavior settings: human habitats, and behavior machines. W: Barker & Associates (red.), *Habitats, environments, and human behavior*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bateman, T.S., Crant, J.M. (1993). The proactive component of organizational behavior. *Journal of Occupational Behavior*, 14, 103-118.
- Batson, C.D; Powell, A.A. (2003). Altruism and prosocial behavior. W: T. Millon, M. Lerner, (red.), *Handbook of psychology: Personality and social psychology* (t. 5, s. 463-484). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons.
- Bauman, Z. (2004). *Życie na przemiał*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Belk, R.W. (2013). Extended self in a digital world. *Journal Of Consumer Research*, 40, 3, 477-500. doi:10.1086/671052
- Belk, R.W., Llamas, R. (2012). W: A. Ruvio, R. Belk (red.), *"Shared Possessions/ Shared Self" in identity and consumption* (s. 265-272). London: Routledge.
- Biela, A. (2005). Entrepreneurship and changes. Macroeconomic and local perspectives. W: P. Hearterlt, C. Noworol, A. Bańka, R. Kremse. (red.), *Transition to world of work* (s. 9-44). Kraków: Jagiellonian University.
- Bloom, N., Mahajan, A., McKenzie, D., Roberts, J. (2010). Why do firms in developing countries have low productivity. *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 100, 2, 619-623. Retrieved from <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi:10.1257/aer.100.2.619>
- Blustein, D.L. (2006). *The psychology of working: A new perspective for career development, counseling, and public policy*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Blustein, D.L., Chaves, A.P., Diemer, M.A., Gallagher, L.A., Marshall, K.G., Sirin, S., et al. (2002). Voices of the forgotten half: The role of social class in the school-to-work transition. *Journal of Counseling Psychology*, 49, 311-323.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital, W: J.G. Richardson (ed.), *Handbook of theory and research for sociology of education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1997). Forms of capital. W: A.H. Halsey, H. Lauder, P. Brown, A.S. Wells (red.), *Education: culture, economy and society*. Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (2009). *Rozum praktyczny. O teorii działania*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

- Bourdieu, P., Passeron, J.C. (2006). *Reprodukcja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Breakwell, G.M. (1986). *Coping with threatened identities*. London and New York: Methuen.
- Breakwell, G.M. (1987). Identity. W: H. Beloff, A. Coleman (red.), *Psychology survey* (t. 6, s. 94-114. Leicester, United Kingdom: British Psychological Society.
- Brewer, M.B., Feinstein, A.S. (1999). Dual processes in the cognitive representations of persons and social categories. W: S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology*. New York: The Guilford Press.
- Büchler, Ch. (1999). *Bieg życia ludzkiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bynner, J. (2005). Reconstructing the youth phase of the life course: the case of emerging adulthood. *Journal of Youth Studies*, 8, 367-384.
- Bynner, J., Parsons, S. (2002). Social exclusion and the transition from school to work: the case of young people not in education, employment or training (NEET). *Journal of Vocational Behaviour*, 60, 289-309.
- Bynner, J., Joshi, H. (2007). Building the evidence base from longitudinal data. Innovation. *The European Journal of Social Science Research*, 20, 2, 159-179.
- Clifton, J. (2011). *Coming job wars*. New York: Gallup Press.
- Côté, J. (2002). The role of identity capital in the transition to adulthood: The individualization thesis examined. *Journal of Youth Studies*, 5, 2, 117-134.
- Côté, J. (2005). Identity capital, social capital, and the wider benefits of learning: Generating resources facilitative of social cohesion. *London Review of Education*, 3, 3, 221-237.
- Crant, J.M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, 26, 3, 435-462.
- Crawford, C. (2009). Adult responsibility in insecure times. The post-crash world necessitates a redefinition of adulthood. *Surroundings*, 41, 45-55.
- Csikszentmihayli, M. (2000). Happiness, flow, and economic equality. *American Psychologist*, 55, 10, 1163-1164.
- Davidson, E. (2008). Marketing the self: the politics of aspiration among middle-class Silicon Valley youth. *Environment and Planning*, 40, 12, 2814-2830.
- Derbis, R. (2000). *Doświadczanie codzienności. Poczucie jakości życia, swoboda działania, poczucie odpowiedzialności, wartości osób bezrobotnych*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.
- Derbis, R. (red.). (2003). *Niepokoje i nadzieje współczesnego człowieka. Człowiek w sytuacji przełomu*. Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie.
- Derbis, R. (2007). Poczucie jakości życia a zjawiska afektywne. W: S. Kowalik (red.), *Společne konteksty jakości życia*. Bydgoszcz: Wydawnictwa Wyższej Szkoły Gospodarki.
- Derbis, R., Bańka A. (1998). *Poczucie jakości życia a swoboda działania i odpowiedzialność*. Poznań: SPiA.
- Devadason, R. (2007). Constructing Coherence? Young Adults' Pursuit of Meaning through Multiple Transitions between Work, Education and Unemployment. *Journal Of Youth Studies*, 10, 2, 203-221. doi:10.1080/13676260600983650
- Droseltis, O., Vignoles, V.L. (2009). Towards an integrative model of place identification: Dimensionality and predictors of intrapersonal-level place preferences. *Journal of Environmental Psychology*, 19.
- Drucker, P.F. (2008). *The age of discontinuity*. New Brunswick: Transaction Publisher.
- Duffy, R.D., Sedlacek, W.E. (2007). The presence of and search for a calling: Connections to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 70, 590-601.
- Elliot, A.J., McGregor, H.A. (2001). A 2 × 2 achievement goal framework. *Journal of Personality and Social Psychology Bulletin*, 80, 8, 957-971.
- Eriksen, T.H. (2003). *Tyrania chwili*. Warszawa: PIW.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Faucault, M. (2000). Techniki siebie: Czym jest Oświecenie? W: M. Faucault (red.), *Filozofia, historia, polityka*. Warszawa – Wrocław: PWN.
- Ferrari, J.R., O'Callaghan, J., Newbegin, I. (2005). Prevalence of procrastination in the United States, United Kingdom, and Australia: Arousal and avoidance delays among adults. *North American Journal of Psychology*, 7, 1-6.
- Fouad, N.A.; Bynner, J. (2008). Work transition. *American Psychologist*, 63, 4, 241-251.
- Frankl, V. (1959). *In search of meaning*. Boston: Beacon Press.
- Hall, D.T. (1996). Protean careers of the 21st century. *Academy of Management Executive*, 8-16.
- Harding, D. (2013). Retool yourself and avoid procrastination. *Smart Business Indianapolis*, 10, 3, 5.
- Hauziński, A. (2017). *Mapy poznawcze w procesie tranzycji z edukacji zawodowej do pracy*. Poznań. UAM.
- Härtel, P., Noworol, C., Bańka, A., Kremser, R. (red.). (2005). *Transition from the world of education to the world of work*. Kraków: UJ.
- Hicks, J.A., King, L.A. (2007). Meaning in life and seeing the big picture: Positive affect and global focus. *Cognition & Emotion*, 21, 1577-1584.
- Holland, J.L. (1985). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Iellatchitch, A., Mayrhofer, W., Meyer, M. (2003). Career fields: A small step towards a grand career theory? *International Journal of Human Resource Management*, 14, 5, 728-750.
- Inkson, K., Arthur, M.B. (2001). How to be a successful career capitalist. *Organisational Dynamics*, 30, 1, 48-61.
- Johnson, J.T., Robinson, M.D., Mitchell, E.B. (2004). Inferences about the authentic self: When do actions say more than mental states? *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 615-630.
- Judge, T.A., Hurst, C. (2007). Capitalizing on one's advantages: Role of core self-evaluations. *Journal Of Applied Psychology*, 92, 5, 1212-1227. doi:10.1037/0021-9010.92.5.1212
- Kernis, M.H., Goldman, B.M. (2004). Authenticity, social motivation and well-being. W: J.P. Forgas, K.D., Williams, S. Laham (red.), *Social motivation: Conscious and unconscious processes* (s. 210-227). New York: Cambridge University Press.
- King, L.A., Hicks, J.A. (2007). Meaning in life and seeing the big picture: Positive affect and global focus. *Cognition and Emotion*, 21, 7, 1577-1584.
- Kohlberg, L. (1973). Continuities in childhood and adult moral development revisited. W: P.B. Baltes, K.W. Schase (red.), *Lifespan developmental psychology: Personality and socialization*. New York: Academic Press.
- Kotler, P., Caslione, J.A. (2009). *Chaos. Zarządzanie i marketing w erze turbulencji*. Warszawa: MT Biznes.

- Kowalik, S. (2015). *Uśpione społeczeństwo. Szkice z psychologii globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Lamb, M., Sutherland, M. (2010). The components of career capital for knowledge workers in the global economy. *The International Journal of Human Resource Management*, 21, 3, 295-312.
- Lifton, R.J. (1999). *The protean self: Human resilience in an age of fragmentation*. Chicago, IL, US: University of Chicago Press.
- Lipińska-Grobelny, A. (2014). *Zjawisko wielopracy. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- London, M. (2014). *Career barriers. How people experience, overcome, and avoid failure*. New York: Psychology Press.
- McDaniel, M.A., Einstein, G.O. (2007). *Prospective memory: an overview and synthesis of an emerging field*. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, Inc.
- Mendecka, G. (2017). Dobroczynność Karola Goduli – śląskiego geniusza przedsiębiorczości. *Czasopismo Psychologiczne*, 23, 2, 257-264.
- Milgram, N., Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14, 141-156. doi: 10.1002/(SICI)1099-0984(200003/04)14:2<141::AID-PER369>3.0.CO;2-V
- Noworol, C. (2013). *Heurystyki kategorii rozmytych w koncepcji pomiaru psychologicznego*. Kraków: UJ.
- Oettingen, G., Mayer, D., Thorpe, J.S., Janetzke, H., Lorenz, S. (2005). Turning fantasies about positive and negative futures into self-improvement goals. *Motivation and Emotion*, 29, 4, 237-267.
- Offer, A., Söderberg, G. (2016). *The Nobel factor: The prize in economics, social democracy, and the market turn*. Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Ouwehand, C., De Ridder, D.T.D., Bensing, J.M. (2006). Situational aspects are more important in shaping proactive coping behaviour than individual characteristics: A vignette study among adults preparing for ageing. *Psychology and Health*, 21, 809-825.
- Pollini, G. (2005). Elements of a theory of place attachment and socio-territorial belonging. *International Review of Sociology*, 15, 3, 497-515.
- Prilleltensky, I. (2012). The What, Why, Who, and How of Globalization: What is Psychology to Do? *Journal Of Social Issues*, 68, 3, 612-629. doi:10.1111/j.1540-4560.2012.01766.x
- Ratajczak, Z. (2007). *Psychologia pracy i organizacji*. Warszawa: WN PWN.
- Ratajczak, Z. (2012). Przedsiębiorczość w kontekście ogólnej teorii działania. W: Z. Ratajczak (red.), *Przedsiębiorczość. Źródła i uwarunkowania psychologiczne* (s. 13-26). Warszawa: Difin.
- Ratajczak, Z (red.). (2014). *Przedsiębiorczość czyli pochwała kryzysu* (s. 13-31). Katowice: Wydawnictwo GWSH.
- Ratajczak, Z. (red.). (2015). *Psychologia w biznesie. Nowe perspektywy* (s. 15-49). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Rifkin, J. (2001). *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Sanders, J., Munford, R. (2008). Losing self to the future? Young women's strategic responses to adulthood transitions. *Journal of Youth Studies*, 11, 3, 331-346.
- Sani, F. (red.). (2008). *Individual and collective self-continuity: Psychological perspectives*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schlegel, R.J., Hicks, J.A., Arndt, J., King, L.A. (2009). Thine own self: True self-concept accessibility and meaning in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 2, 473-490.
- Schneider, S. (2001). In search of realistic optimism. Meaning, knowledge, and warm fuzziness. *American Psychologist*, 56, 3, 250-263.
- Sedikides, C., Gaetner, L., Toguchi, Y. (2003). Pancultural self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 60-79.
- Sedikides, C., Gaertner, L. (2005). Ja społeczne – poszukiwanie tożsamości a prymat motywacyjny Ja indywidualnego. W: J.P. Forgas, K.D. Williams, L. Wheeler (red.), *Umysł społeczny*. Gdańsk: GWP.
- Shanahan, M. J. (2000). Pathways to adulthood in changing society: Variability and mechanisms in life course perspective. *Annual Review Of Sociology*, 26, 667-692.
- Sheeran, P., Harris, P., Vaughan, J., Oettingen, G., Gollwitzer, P. M. (2013). Gone exercising: mental contrasting promotes physical activity among overweight, middle-aged, low-SES fishermen. *Health Psychology: Official Journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 32, 7, 802-809.
- Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*, 133, 1, 65-94.
- Steger, M.F., Oishi, S., Kashdan, T.B. (2009). Meaning in life across the life span: Levels and correlates of meaning in life from emerging adulthood to older adulthood. *Journal Of Positive Psychology*, 4, 1, 43-52.
- Sveiby, K. E. (1997). *The new organizational wealth. Managing and measuring knowledge-based assets*. San Francisco CA.: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Toporowski, J. (2010). Objects of desire as objects of speculations. W: M. Górnik-Derose, M. Zawadzka (red.), *Konsumpcja w życiu, życie w konsumpcji: psychologiczne ścieżki współzależności* (s. 64-71). Gdańsk: GWP.
- Vallerand, R. J. (2008). On the psychology of passion: In search of what makes people's lives most worth living. *Canadian Psychology*, 49, 1, 1-13.
- Zhang, J., Norman, D.A. (1994). Representations in distributed cognitive tasks. *Cognitive Science*, 18, 1, 87-122.
- Zhang, J., Patel, V.L. (2006). Distributed cognition, representation, and accordance. *Pragmatics & Cognition*, 14, 2, 333-341.
- Zhang, Q. (1998). Fuzziness – vagueness – generality – ambiguity. *Journal of Pragmatics*, 29, 13-31.
- Zissis, P., Mack, A. (2008) Potentiation of action by undetected affordant objects. *Visual Cognition*, 16, 7, 892-915.
- Znaniecki, F. (1934). *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*. Lwów – Warszawa.

